Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, 2007, 271-304

Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü

Ozan YILMAZ*

ARAPÇA, Farsça ve Türkçe yazılmış ve klâsik kabul edilen eserler için yapılmış Arapça, Farsça ve Türkçe şerhleri kastettiğimiz "Klâsik Şerh Edebiyatı" tek bir literatür yazısıyla sınırlanamayacak kadar kapsamlı bir konudur ve sayısız örneğe sahiptir. Tasavvufî ve klâsik olmak üzere 2 ana kola ayrılan Şerh Edebiyatı; hem nazım hem nesir birçok eseri muhtevî genel bir başlık olarak edebiyat tarihlerindeki yerini almıştır.

"Tasavvufî şerhler" olarak bilinen şerh sahası daha çok dinî-tasavvufî karakterdeki eserlere yapılan şerhleri kapsamaktadır. Yunus Emre, Niyazî-i Mısrî, Ümmî Sinan gibi tasavvuf büyüklerinin gazel, kaside, şathiye vb. şiirlerine yazılan ve doğrudan tasavvufî öğretiyi amaçlayan şerhlerle birlikte *Fusûsu'l-hikem, Muhammediye, Esmâ-i Hüsnâ* manzumeleri, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ı, *Delâilü'l-hayrât* vb. gibi eserlere yazılmış şerhler *tasavvufî şerh* kavramının sınırlarına dâhil edilmektedir. Klâsik şerhler ise, genel mahiyetiyle, Arap ve İran edebiyatının klâsik kabul edilmiş eserlerine yapılan şerhlerin ortak adıdır ve bu eserlere "klâsik" denilmesinin sebebi, eserlerin kendi türleri içinde şaheser niteliğini hak etmiş olmasıyla izah edilmektedir.

Edebî bir terim olan "şerh" kelimesinin lügat anlamı araştırıldığında; "açma, ayırma; açıklama, yorumlama; bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap; açık ve ayrıntılı anlatma",[1] "keşf etmek ve beyan etmek",[2] "müşkil ve mübhem ü mahfî ma'kûlesini keşf ve izhâr eylemek, kesmek, açmak, fehm eylemek, bikr kızın bekâretini izale eylemek yahut hatunu arkası üzre yatırıp cimâ eylemek, bir şeyi bolartmak",[3] "açıklama, tanımlama, açma; edebî metinleri yorumlama, yorum; bir kelime ya da pasajın yorumunu yapmak",[4] "genişletme, bast etme,

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

1 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 2087.

2 Ahterî Mehmed Efendi, "eş-Şerh", *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310, s. 434.

3 Mütercim Âsım, "eş-Şerh", *Kâmus Tercümesi I*, İstanbul: Âsitâne Yay., 1305, s. 484.

4 Sir James W. Redhouse, "Şerh", *A Turkish and English Lexicon, Türkçe-İngilizce Sözlük*, Beyrut: Librairie Du Liban, 1996, s. 1121.

yayma, kesme, açma, arz etme, îzâh, beyân, tevsî', tafsîl, te'vîl, tefsîr"[5] gibi anlamlarla karşılaşmak mümkündür. Kelimenin terimsel anlamı ise; "bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifadelerini, içinde barındırdığı nükteleri açıklama ve yorumlama; bu yolda yazılan kitap",[6] "bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi"[7] şeklinde izah edilmektedir.

Şerh kavramının doğuşu, *tefsir* sözcüğünün, sadece, Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamak için ortaya çıkan ilim dalına ad olarak kullanılmasının yaygınlaştığı zamanlara denk gelir. Tefsir, Kur'ânı her yönden açıklama ve anlatma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan bir bilim dalıdır. "Üstü örtülü veya kapalı bir şeyi meydana, açığa çıkarmak, izah etmek"[8] anlamına gelen kelimenin terim anlamı; "Kur'ân-ı Kerîm'i yahut felsefî veya hukûkî metinleri yorumlamak, açıklamak"[9] şeklindedir. Önceleri her türlü metnin "tefsir" adı altında açıklandığı görülür ancak zamanla bu ilim dalının sınırlarının belirlenmesi *şerh* kavramının ortaya çıkması için gerekli olan zeminin alt yapısını oluşturmuştur. Kelimelerin mecazî anlamları ve cümlede anlam bütünlüğünü sağlayan çeşitli yapılar düşünüldüğünde ve işin içine edebî metin girince, *şerh* kelimesinin genel kullanım alanı da biraz daha sınırlı bir vadiye kayar. Zira bir metnin şerh edilmesi için ince anlamlar gizlemesi ve mecazî kullanımlara imkân verecek şekilde yazılmış olması gerekir.

"Hâşiye, hâmiş, telhîs, ta'lîkât gibi çeşitlerin bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısrayı, beyti, ibâreyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla açıklamayı esas almalarıdır."[10] Şerhin türlerinden olan *hâşiye*, bir metnin, bir kitabın sahîfe kenarlarına veya altına yazılan ve metinle ilgili olan açıklamalardır. *Ta'likât* da bir metni açıklayıcı düşünceler ihtiva eden dipnotlarıdır.[11] Hâşiye ve tâlikat metin şerhinin daha çok dînî metinlerle ilgili kısmına âit terimler olarak kullanılagelmiştir.

Şerh yapma ihtiyacının hissedildiği metinler, "başta temel hadis ve fıkıh kitapları olmak üzere esmâ-i hüsnâ ve duâ mecmuaları, akâidle ilgili eserler, hilye-i nebîler vb. çok sayıda dînî telifâtın yanısıra dil, gramer ve astronomi sahalarında yazılmış eserler"den[12] meydana gelmektedir. Edebiyat sahasında

5 Mehmed Bahâeddin, "Şerh", *Yeni Türkçe Lûgat*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 412.

6 Hüseyin Kâzım Kadri, "Şerh", *Türk Lügati*, c. III, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943, s. 217.

7 Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 422-427.

8 Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994, s. 13.

9 *A.g.e.*, s. 13-14.

10 Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine", *Dîvân Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 74.

11 Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, s. 13.

12 Ömür Ceylân, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000, s. 20.

şerh yapılan metinlere bakıldığında ise manzum metin şerhlerinin ön plana çıktığı görülür.

Klâsik şerh kavramı günümüzdeki *modern metin şerhi* kavramından ayrı tutulmalıdır. Çünkü klâsik şerh yapan bir şarihin kesin bilgiler verme ve metnin bütün dil hususiyetlerini ve lügat bilgisini tamamıyla okuyucuya bildirme gibi bir düşüncesi yoktur. Klâsik şarihler, o devirdeki edebî atmosferi bilen, eski kültüre aşina ve belli bir edebî birikimi olan çevrelere şerh yapar. Günümüz metin şerhleri için durum böyle değildir. Bu şerhler, yeni nesle, kültürel mirasımızın zenginliklerini Osmanlı Türkçesi'nin bütün hususiyetleriyle birlikte anlatma ve açıklama zorunluluğu duymaktadır. Yeni bir alfabenin kabulü ve Osmanlı Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne geçiş bunu gerekli kılan sebeplerin başında gelir. Klâsik şerhlerde daha çok edebî kaygı sözkonusuyken modern metin şerhlerinde edebî kaygı ikinci plânda kalır; asıl amaç kültürel bağlar arasındaki kopmanın engellenmesi ve geçmişle günümüz arasında bir köprü kurulmasıdır. "Eskilerin 'şerh-i mütûn' yani metinler şerhi dedikleri edebî metni/metinleri açıklama ve böylece metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları, Dîvân edebiyatı'nın başlangıcından başlayarak günümüze kadar gelmiş; günümüzdeyse geçmişin tanıtılması, dolayısıyla yaşatılması, geçmişle günümüz arasında bağlantı kurulması açısından büyük önem kazanmıştır."[13] "Filolojik yaklaşımların ağır bastığı klâsik devir şiir metinleri üzerine yapılan Sa'dî, Hâfız ve Mesnevî şerhlerini ayrı tutarsak, modern bilim anlayışına uygun metin şerhi çalışmalarının öncüsü ve en büyük ustası olarak Ali Nihat Tarlan"[14] görülmektedir. Modern şerhlerle ilgili çalışmalar özellikle Tarlan'dan sonra hız kazanmıştır ancak asıl konumuz klâsik şerhler olduğundan bu konu hakkında fazla detaya inilmeyecektir.

Klâsik şerhler metot olarak incelendiğinde, ele alınan beyit ya da ibarelerde parça bütünlüğüne önem verildiği görülür. Nitekim şarihin amacı şerhe estetik olarak yaklaşmaktır ve dolayısıyla mana bütünlüğü ikinci plânda kalır. Bu yüzden "klâsik metin şerhi esas itibariyle kelime açıklamasına dayanır; yani klâsik metin şerhi daha çok kelime açıklaması şeklinde yapılagelmiştir. Özellikle; manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş; kısacası metin parça parça ele alınmıştır. Buna karşılık metnin bir bütün olarak ele alınıp; genel plân, kompozisyon vb. yönlerden incelenmesi gelenekten değildir. Şerhte, şarihe göre okuyucunun anlayamayacağı farz edilen yani anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da metne bağlı unsurların açıklanması esastır. Amaç okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konunun genişletilmesine

13 İ. Hakkı Aksoyak, "Metin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002, s. 283.

14 Muhsin Macit, "Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002, s. 311.

gidilir."[15] Genel anlamda bakılırsa; "evvelâ metnin o günün insanının rahatça anlayabileceği bir şekilde takdimi (eğer Türkçe dışında yazılmış bir eserse Türkçe tercümesi); daha sonra kelimelerin önce lûgat anlamlarından başlamak suretiyle, edebiyat içerisinde ifade ettiği anlam ve aldığı boyutun tespiti; bunu takiben, kelimenin o metin içerisinde ifade ettiği fonksiyon ve diğer kelimelerle edebî sanatlar açısından meydana getirdiği bütünlüğün tayini ve en sonunda, o edebî eserin mazmununun, yani arka plânda bulunan fikrinin -tâbiri câizse- mesajının bulunup çıkarılması ve böylelikle neticeye gidilmesi"[16] klâsik metin şerhlerinde uygulandığı görülen yöntemler olarak değerlendirilebilir.

Şerhe duyulan ihtiyacın önemli sebepleri araştırıldığında, metinlerarası mukayese yöntemi sonucunda farklı edebiyatlardaki eserleri kendi edebiyatındaki örneklerle karşılaştırma arzusu ve tasavvufun derin ve mecâzî anlatımlarla örülü dünyasına bir kapı aralama isteği görülür. "Bir metnin açıklanması gerekiyorsa, o metinde okuyucunun bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi ve duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir. Ayrıca metnin daha büyük ilişkiler manzumesi içerisinde mesela inanç veya düşünce sistemlerinde ne anlama geldiğini anlamak ve anlatmak ihtiyacı da metinleri şerh ettirmiştir."[17] "Sanatçılar duygu, düşünce ve hayallerini bize umumiyetle dolaylı ifadelerle, üstü kapalı olarak anlatırlar. Şerh yapanın bu örtüyü açması, sanatkârın ne söylediğini, bir defa da kendi diliyle (veya okuyucunun diliyle) tekrar etmesi; nasıl söylediği konusunda da açıklamalar yapması lâzımdır."[18] Anlaşılacağı gibi, yabancı bir dille yazılmış herhangi bir metni, kendi düşünce dünyasına göre yorumlayarak açıklama isteği, herhangi bir metnin şerh edilmesinde önemli bir etkendir. Şarih, kendi bilgi birikimini yazıya dökmek ve bunları okuyucuyla paylaşmak arzusunda olduğundan "şerh" yapmasının genel amacını kendi içinde önceden belirlemiştir. Ancak şerh yapılırken bu şerhlerin öznel yahut nesnel olup olmadığı konusu tartışmaya açıktır. Çünkü her şarih, yapmaya çalıştığı şerhte kendi ön bilgisinin müsaade ettiği oranda bilgi paylaşımı yapmaktadır ve bu durum klâsik metin şerhinde bağlayıcı bir kıstas değildir. Başka bir şarihin aynı metni farklı yorumlaması neticesinde metinlerarası bir köprü kurulmakla birlikte "en doğru yorum"un hangisi olduğu konusunda belirleyici bir ölçütümüz de –her okuyucunun kendi iç dünyasına göre yaptığı ve doğru kabul ettiği yorum dışarıda tutulursa- ne yazık ki yoktur. Mesele bu aşamaya geldiğinde, 'şerhi okuyan kişi yahut çevrelerin, kendi fikrî ve iç dünyasına göre onu yorumlamaya çalışması' şeklinde genel-geçer bir durum ortaya çıkar. Ortak bir değerler sistemi içerisinde, sözgelimi tasavvufî terminoloji

15 Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine", s. 75.

16 Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", s. 422.

17 Tunca Kortantamer, "Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1994, sy. VIII, s. 1-10 .

18 Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, s. 15.

esas alınırsa, kelimelerin terimsel anlamları, mecâzen ve imâ yoluyla neyi kastettiği konusunda tek bir fikir etrafında birleşilebilir. Buradan anlaşılır ki şerh, terimsel ve yorumsal olarak iki kısımdan oluşmaktadır.

Bir şiirin mana dünyasına dalmak için şiir içerisindeki mefhumları kendi bakış açımızla yorumlamamız yeterli değildir. "Şairin karnında olan mana"yı ortaya çıkarmak, kültürel birikimin ve gerekli bilgi donanımının yanısıra şair gibi düşünmek ve hareket etmekle olur. Zira "biz bir metni, devrinin kültürüne göre, o kültürün bütün hususiyetlerini dikkate alarak değerlendirmeye çalışırken bile, günümüzün ve kendimizin kıymet hükümlerinden tamamıyla uzaklaşamayız. O eser, zamanının şu veya bu düşüncesinin, modasının meyvesi olmuştur. O düşüncenin veya modanın gereği olarak eserin birtakım açıklamaları vardır hiç şüphesiz"[19] yorumundan yola çıkarsak, ele alınan esere kendimizden bir şeyler katabileceğimizi görürüz; ancak bu dahi şairin metni oluştururken bulunduğu kültürel ortamdan ve hayal dünyasından uzak kalmamalıdır. En kapsamlı ve etkileyici örneklerini divân şiiri içerisinde gördüğümüz bu durum şiirin mânâsı için sadece sözlüğün ve bilimsel bilginin yeterli olmadığı hükmüne bizi rahatlıkla ulaştırır. Nitekim "Divân edebiyatı da şairin yaşadığı çağın kültürü ile yüklüdür. Onu tanımadan bu edebiyatı anlamak, hele anlatmağa kalkışmak bir çıkmaz yoldur. İnançları, hekimliği, hastalıkları, emleri, semleriyle; kimyası, simyası ile; astronomisi ve astrolojisiyle, mitolojisiyle; güzeli ve güzellik anlayışıyla biliş olmadan bir sözlüğün kılavuzluğunda onu bugünün ölçülerine vurmak yanlış bir tutumdur. Hiçbir hazırlığımız olmadan onu okuyucu ile tanıştırmaya kalkınca yalnız şiirin gücünü yoğaltmış olmayız; şairin bize asıl söylemek istediğinden de uzak düşeriz"[20] ifadelerinden anlaşılacağı üzere şerh yaparken manaya ulaşmanın en önemli ölçütlerinden birisi, eldeki şiiri, kendisini şairin yerine koyarak değerlendirmek ve metni incelerken bu gerçeği daima göz önünde bulundurmaktır. Keza "edebiyat târihi evvelâ metinler târihidir. Metnin bize verdiği şey san'atkârın iç âlemidir. Bunu muâsır ilmin hudutları içinde psikoloji, fizyoloji ve bilhassa psikopati bakımlarından inceleyip, san'atkârın ruh portresini vücûda getirmeden bilgi, his, fikir, hayal melekelerindeki kudretini muayyen usûllerle ortaya koymadan onu edebiyat târihi içine oturtamayız. Bu tedkik insan denen problem üzerinde olduğu için çok şümullüdür"[21] ifadelerini kullanan Ali Nihat Tarlan Hoca'nın da üzerinde durduğu konu aynı minval üzeredir. Öncelikle san'atkârın ruh hâlini anlamak ve ortaya konulan eserleri her bir sanatçının içinde bulunduğu bütün koşulları göz önünde bulundurarak incelemek, metin şerhinin temel ölçütlerinden biri olmalıdır.

19 Orhan Okay, "Eski Şiirimize Yaklaşmak", *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*, s. 387.

20 Orhan Şaik Gökyay, "Necâtî Bey Dîvânı", *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, s. 181.

21 Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, c. I, Ankara: KBY, 1985, s. 11.

Bizce oldukça önemli olan bu durum, kütüphanelerimizde raflar dolusu nümûnesi bulunan "Şerh Edebiyatı" gerçeğini göstermesi açısından önemli bir ipucudur. Herhangi bir şairin şiirini şerh ederken günümüzde kullanılan modern şerh yöntemlerinden faydalanılabilir; ancak eski kaynaklı şerh metinleri içerisinde kültürel ayrıntı sayılabilecek herhangi bir bilginin olabileceği yahut aynı dönemde yaşayan bir şarihin metne daha iyi nüfuz edebileceği gerçeği unutulmamalıdır. Fars edebiyatı kaynaklı şerhlerde dahi Türk şairlerinin örnek beyitlerine rastlamamız, bazen herhangi bir kelimenin anlamının verilmesi esnasında halk ağzındaki karşılığının da ifade edilmesi, hekimlikte kullanılan bir âdetin şerh içinde yeri gelmişken söylenmesi, astronomi ile ilgili bir hâdisenin bilgi amacıyla nakledilmesi gibi ayrıntılar şerhleri vazgeçilmez kılan temel unsurlar silsilesinin sadece bir bölümüdür. Nitekim "Eski şerhlerle ileri sürülen fikirlerin, yorumların isâbeti, metodu, haklı veya haksız ne kadar münakaşa ve tenkid edilirse edilsin, onlar, günümüzde kaybolan veya değişen kültür dünyamız ve kültür târihimiz hattâ tefekkür târihimiz açısından değerlendirilmemiş en zengin ve ansiklopedik kaynaklarımızdan olmakla ayrı bir ehemmiyeti hâizdir"[22] yorumundan da anlaşılacağı üzere kültürel ve mânevî zenginliğimizin ifâdesini bulduğu vesîka niteliğindeki belgelerden biri de şerh metinleridir.

Klâsik şerhlerin geneline bakıldığında Arapça, Farsça ve Türkçe'nin şerh dili olarak kullanıldığı birçok eserin varlığı hemen dikkati çeker. Arap edebiyatının en önemli manzum metinlerinden biri olan ve İslâm kaynaklı çoğu edebiyatça da değerli görülen, Ka'b bin Züheyr (ö. 645?) tarafından yazılarak Peygamberimiz'e ithaf edilmiş "Kasîde-i Bürde" şerh edilen manzumelerin başında gelir. Câhiliye Devri'nde *el-Muallakatü's-Seb'a* olarak bilinen ve Kâbe'nin duvarına asılan seçme şiirlerin, Araplar tarafından çeşitli panayırlarda okunması ve düzenlenen toplantılarda bu şiirlerin mânâlarının açıklanması geleneği bir nevî şerhtir. Diğer yandan, Mu'allaka-i Seb'a üzerine çeşitli yazılı şerhlerin yapıldığı da bilinmektedir. Ayrıca "fıkha müte'allık *Muvatta*'a, nahve dâir *Alfiya*'ya, *Harîrî*'ye, *Hey'et*'e ait risâlelere yazılan şerhler vardır".[23] Sistematik şekilde ilerleyen kaside şerhleri, şerh türünün genel ilerleyişinin kesin çizgilerini belirlemesi açısından önemli olmuştur. Zira özellikle Fars edebiyatı kaynaklı şerhler kaside ağırlıklıdır. Bunların daha geniş kapsamlı olanları ise divan şerhleridir.

Türk dili ve edebiyatının Eski Anadolu Türkçesi dönemine bakıldığında "İhlâs Tefsîri, Mülk Sûresi Tefsîri, Amme Tefsîri, Tebâreke Tefsîri, Yâsin Tefsîri vb."[24] tefsirlerin el yazmalarına rastlamak mümkündür. Klâsik şerhlerin altyapısı için

22 Âmil Çelebioğlu, "Yûnus'un Şiirleriyle İlgili Şerhler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınevi, 1998, s. 547.

23 İ. Hakkı Aksoyak, "Metin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 283.

24 Fâhir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996, s. 3-13.

bir dereceye kadar belirleyici olan bu tefsirlerin muhtevasındaki amaç, tam olarak, dinî bir metnin inceliklerini ve ondan ne anlamak gerektiğini ortaya koymaktan ibarettir.

Klâsik metin şerhlerinde kaside ve gazelin ilk sırayı aldığı gözlenir. Bunun yanısıra mesnevî gibi uzun nazım türlerinin de şerh edilmesi, şerh için esas alınan metinde uzunluğun ya da kısalığın göz önünde bulundurulmadığını gösterir. Edebî eserlerden başka, Arap edebiyatı ve grameri alanında yazılmış bazı önemli eserlere yapılan ve çoğunluğu Arapça olan şerhler çeşitli kütüphanelerde önemli bir yekün tutar. Arap grameri (nahiv) ve edebiyatı başta olmak üzere tefsir, fıkıh, kelâm, hadis, astronomi gibi sınırları belirli alanlarda yazılan ve Osmanlı medreselerinde de okutulmuş bazı eserler birçok şarih tarafından şerh edilmiştir. Bunların yanısıra mantık, hikmet (felsefe), tarih, coğrafya, hendese (geometri), ilm-i hesâb (aritmetik) gibi aklî bilimlere ait eserlere yapılan şerhlerin varlığından da haberdarız. Osmanlı medreselerinde, "Aritmetikte Bahâüddin el-Âmilî'nin *Hulâsatü'l-hisâb*ına yazılmış şerhlerin, geometride Şemsüddin es-Semerkandî'nin *Eşkâlü't-te'sîs*'ine Kadızâde er-Rûmî'nin *Tuhfetü'r-re'îs fî-Şerhî Eşkâli't-te'sîs* adıyla yaptığı şerhin, astronomide el-Çağminî'nin *el-Mulahhas fi'l-hey'e*'sine yine Kadızâde'nin yaptığı şerhin, tıpta çok sayıda yazılmış *el-Kânûn* şerhlerinin, fizikte Esîrüddîn el-Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme*'si ile Necmüddin el-Kâtibî'nin *Hikmetü'l-ayn*'ına yazılmış şerhlerin ders kitabı olarak yaygın bir şekilde okutulduğunu görmekteyiz".[25] Arap gramerinin karmaşık konularını irdeleyen birçok değerli kitabın günümüze kadar ulaşmış bir hayli şerhi mevcuttur. Cemâlüddin Ebû Amr Osman b. Ömer b. el-Hacîb'in Arapça nahiv kitabı *Kâfiye* Arap grameri alanında en çok şerh edilen eserlerin başında gelir. Bunun yanısıra *Emsile*, *Binâ*, *Avâmil*, *İzhâr*, *Misbâh* vb. gibi dilbilgisine dair eserlerin pek çok şerhiyle karşılaşmak mümkündür. Arap edebiyatının klâsik dönem eserleri arasında yer alan *el-Mu'allakatu's-Seb'a*, *Dîvân-ı İbnü'l-Fâriz*, *Dîvân-ı İmreü'l-Kays*, *Dîvân-ı Ebî Mihcen es-Sakafî*, *Dîvân-ı Ka'b ibni Züheyr*, *Dîvân-ı Mütenebbî*, *Makâmât-ı Harîrî*; fıkıhla ilgili *Hidâye*, *Ferâiz*, *Fıkhu'l-Ekber*, *Fıkhu'n-Nafî*, *Kasîdetü'l-Emâlî*; kelâm sahasında *Gurerü'l-Ahkâm*, *Akâidü'l-Adûdiyye*; tıpta, *Kânûn*, *Fusûl-i Bukrât*, *Muğnî*, *Mûciz*; kimyada *Şüzûr*, *Mükteseb*; astronomide *Mulahhas fi'l-Hey'e*, *Dâire*; mantık ilmiyle ilgili *Mantık*, *İsagûcî*, *Tehzîb*, *Metâli* gibi eserlerin Arapça, Farsça ve Türkçe sayısız şerhi vardır. Edebî şerhlerden ayrı olarak, daha çok ilmî terimlerin yer aldığı ve İslamî ilimler (hadis, tefsir, fıkıh, kelâm vb.), tıp, astronomi gibi ilim dallarında yaygın bir kullanıma sahip bu tür metinlerin şerhi, *şerh* teriminin kavram alanını daha da zenginleştirmiştir.

Farsça şerhlere göz atıldığında daha çok edebî karakterdeki şerhlerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Fars edebiyatı'nın iki büyük şarihi, daha çok

25 Ömür Ceylân, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, s. 24.

Molla Câmî lakabıyla tanınan ve birçok telîfâta imza atmış Nureddin Câmî (ö. 1492) ve yaptığı sayısız şerhle el yazması kütüphanelerinde kolaylıkla ismine rastlanabilecek Celâlüddin Devvânî (ö. 1512)'dir. Yapılan şerhlerin genelinde *Mesnevî, Gülistân, Bostân, Pendname-i Attâr, Gülşen-i Râz* (*Şebüsterî*) gibi ahlâkî-didaktik-tasavvufî mesnevilerin yanısıra Hüsrev-i Dihlevî (ö. 1325) ve Hâfız-ı Şirazî (ö. 1390) gibi büyük şairlere ait şiirlerin ön planda tutulduğu kolaylıkla görülebilir. Ayrıca Arap edebiyatından yukarıda bahsi geçmiş çeşitli eserlere yapılan Farsça şerhler, sayı itibarıyla azımsanmayacak niteliktedir ve kütüphanelerde birçok numuneleri bulunmaktadır.

Her ne kadar Şerh edebiyatının sınırları içerisine sözkonusu şerhlerin tamamı girse de bu makalede klâsik edebî eserlere yapılan Türkçe şerhler dikkate alınacaktır. Arap ve Fars edebiyatının yanısıra Osmanlı coğrafyasında yazılmış ve haleflerini önemli ölçüde etkilemiş bazı eserlere yazılan şerhler, konu ve amaç itibarıyla klâsik şerhleri ilgilendirdiği için yazımız içerisinde künye örnekleriyle tanıtılmaya çalışılacaktır.

Arap ve Fars Edebiyatı Kaynaklı Türkçe Şerhler

Arap ve İran edebiyatına damgasını vurmuş klâsik eserler her dönemde ve Doğu coğrafyasının hemen tamamında şerh edilmeye layık manzumeler arasında görülmüştür. Özellikle İran'da eski metinlere şerh ya da haşiye yazımının artması Türk müelliflerin de bu tür eserler vücuda getirmesi için etken olmuştur.[26] Arap edebiyatının klâsikleri konumundaki *el-Mu'allakatü's-Seb'a* şiirleri, *Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Tantaraniyye, İbni Fâriz Divanı* ve *Hz. Ali Dîvanı* şerh edilen Arapça eserler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. İran edebiyatında ise, Firdevsî'nin (ö. 1020?) *Şehnâmesi* ile başlayan uzun süreç Feridüddîn-i Attâr (ö. 1221), Sadî-i Şirazî (ö. 1292), Hafız-ı Şirazî (ö. 1390), Molla Câmî (ö. 1492), Urfî-i Şirazî (ö. 1591), Sâib-i Tebrizî (ö. 1671), Şevket-i Buhârî (ö. 1695) gibi büyük şairlerin nazım ve nesir tarzında olmak üzere pek çok eser kaleme almasıyla devam etmiş, bu eserler hem İran sahasında hem de Osmanlı coğrafyasında sayısız şerhe konu olmuştur.

Arap ve İran edebiyatı kaynaklı şerhleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Dîvanlar

Şairlerin şiirlerini topladıkları mecmuaların genel ismi olan *dîvân*lara yazılan şerhler kütüphanelerde önemli bir yekün teşkil etmektedir. Arap ve İran edebiyatının önde gelen şairlerinin dîvanlarına yapılan şerhlerde alfabetik olarak sıralanmış şiirlerin çeşitli yönlerden incelendiğini görmekteyiz. Arap ede-

26 Riyahî, Muhammed Emin, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yay., 1995, s. 223.

biyatından Hz. Ali ve İbnü'l-Fariz'in ve İran edebiyatından Hafız-ı Şirazî (ö. 1390), Urfî-i Şirazî (ö. 1591), Saib-i Tebrizî (ö. 1671), Şevket-i Buhârî (ö. 1695) gibi büyük şairlerin dîvânları Türk müelliflerce şerh edilmiştir. Başta İstanbul kütüphaneleri olmak üzere Türkiye kütüphanelerinde birçok yazmasına rastlanabilecek bu şerhlerin müellifleri ve bulundukları kütüphanelerden örnekler şu şekilde gösterilebilir:

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600): SK: Çelebi Abdullah Efendi 306, Esad Efendi 2772, 2777, 2778, Hamidiye 1144, Ayasofya O. 4055, Kılıç Ali Paşa 798, 801, Darü'l-Mesnevî 189/2, Fatih 3948, 3950/1, M. Hafid Efendi 370, Musalla Medresesi 2026/147, Serez 2673, 2674, Tahir Ağa 291/2, Nafiz Paşa 965; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5455, 5458, 5781; Veliyüddin Efendi 2686; Feyzullah Efendi 1641; Nuruosmaniye Ktp.: 3965, 3966; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1903, 1904, 1905, Emanet Hazinesi 1651, 1652, Hazine Kitaplığı 675, Koğuşlar Kitaplığı 933, 934; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 471.

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Mehmed Vehbî-i Konevî (ö. 1828): SK: Hüseyin Hüsnü Paşa 731, Hacı Mahmud Efendi 3280/1-2, İhsan Mahvî 28/1, Tahir Ağa 438, Tırnovalı 1481, 1482, 1483, 1484, Abdülgani Ağa 203, 204.

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Kefevî Hüseyin Çelebi (ö. 1601): SK: Çelebi Abdullah Efendi 305.

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Sürurî (ö. 1561): SK: Ayasofya O. 4056, Hamidiye 1143, Esad Efendi 2774, Hkm. 644, Hâlet Efendi İlavesi 181, Hıdiv İsmail Paşa 89; Belediye Ktp. 524; Osman Ergin 582; İÜ Nadir Eserler: TÜR 3018; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5458, 5701, 5702, 5777, 5778; Veliyüddin Efendi 2685; Nuruosmaniye Ktp.: 3963, 3964; Sermet Çifter Ktp.: 511; Topkapı Sarayı Ktp.: III. Ahmed Kitaplığı 2665, 2666; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 473, 474

Şerh-i Dîvân-ı Hafız, Şem'î Şem'ullâh Prizrenî (ö. 1591): SK: Kadızade Mehmed Efendi 403, Nafiz Paşa 966; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5456, 5457, 5779; Veliyüddin Efendi 2687; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-27, Y-44; Topkapı Sarayı Ktp.: Yeniler Kitaplığı 2464; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 472, 475.

Şerh-i Dîvân-ı Saib, Hâce Nusret Ebubekir Efendi (ö. 1795): SK: Hacı Mahmud Efendi 3377, Lala İsmail 528.

Şerh-i Dîvân-ı Saib, Hâce Süleyman Fehîm Efendi (ö. 1845) ve Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895): (Sözkonusu şerhte, "kaf" harfine kadar olan kısım Süleyman Fehîm, sonrası ise Ahmed Cevdet Paşa tarafından şerh edilmiştir.) İÜ Nadir Eserler: TÜR 5593, 5594; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 3302.

Şerh-i Dîvân-ı Şevket-i Buhârî, Muhammed el-Hakîm (ö. 1770): SK: Hâlet Efendi 715, Darülmesnevî 433; İÜ Nadir Eserler TÜR 9671; Beyazıt Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 211.

Şerh-i Dîvân-ı Şevket, Edîb (ö. 1801?): Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 815.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şirazî, Ahmed Sabih (ö. 1783-84): SK: Hasan Hüsnü Paşa 685; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1906.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şirazî, Süleyman Yanyalı: İÜ Nadir Eserler TÜR 9603.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî, ?: Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-102.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî, Urfalı Ömer Nüzhet (ö. 1778): Beyazıt Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 210; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 816.

Şerh-i Dîvân-ı Şâhî, Şem'î Şem'ullâh Prizrenî (ö. 1591): SK: Hüseyin Hüsnü Paşa 1034, Lala İsmail 527.

Şerh-i Dîvân-ı Selîm-i Evvel: İÜ Nadir Eserler TÜR 4709.

Şerh-i Dîvân-ı Ali, Müstakimzâde Süleyman (ö. 1787): SK: Esad Efendi 2780, 2784, Hacı Mahmud Efendi 3278, Hüsrev Paşa 581, Pertev Paşa 280, Tahir Ağa Tekkesi 741, Hâlet Efendi 217, 218; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat: 208; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 160.

Şerh-i Dîvân-ı Ali bin Ebî Talib, Abdullah Salahî-i Uşşâkî (ö. 1782): Osman Ergin Yazmaları 247/2.

Şerh-i Dîvân-ı Ferişte, Sâlih b. Yûsuf-ı Âmidî: Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 209.

Şerh-i Dîvân-ı İbni Fâriz, Reşid Gâlib: Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 305.

2. Dinî-Ahlakî-Didaktik Tarzda Yazılmış Nazım-Nesir Karışık Eserler

İran edebiyatının klasikleri arasında sayılan *Bostan, Gülistân, Baharistân, Pendnâme-i Attâr, Mantıku't-Tayr, Şebistân-ı Hayâl* vb. gibi mesnevîler klâsik şerh edebiyatı içerisinde şerhlerine rastlanılabilecek türden metinlerdir. İçerik itibarıyla daha çok ahlakî-didaktik bir karakter arzeden sözkonusu mesnevîlerle ilgili şerhlerde tasavvufî yorumlara rastlanmaz. Klâsik şerh geleneği içerisinde metinle ilgili hususiyetlerin (gramer, lügat bilgisi, anlam vb.) okuyucuya verilmesi amaçlanmıştır.

i. Şerh-i Mesnevî: Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin (ö. 1273) *Mesnevî*si yüzyıllarca birçok şerhe konu olmuş ve defalarca Mesnevî tercümeleri yapılagelmiştir. Klâsik bir eser olan Mesnevî'yi şerh eden başlıca şarihler ve kütüphanelerdeki örnek nüshalar şöyle sıralanabilir:

Fâtihü'l-Ebyât (Şerh-i Mesnevî), İsmâil Ankaravî (ö. 1632): SK: Dârülmesnevî 210, 211, 212, 245, Esad Efendi 1563, Fatih 2704, Hâlet Efendi 31, 178, 179, H. Hüsnü Paşa 802, Hacı Mahmud Efendi 2247, Saliha Hatun 103, Şehid Ali Paşa 1269, Lala İsmail 170, H. Hayri 174, Nafiz Paşa 592, Yazma Bağışlar 558, 561, 568, 569; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3409, 3565, 3566, 3567, 3568, 9261, 9263 Veliyüddin Efendi 3613, 3614, 3615, 3616, 3617, 3618; Atıf Efendi Ktp.: 1737, 2094; Topkapı Sarayı Ktp.: Koğuşlar Kitaplığı 1011.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî (Şerh-i Mesnevî), Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661): SK: Şehid Ali Paşa 1267; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 3612, 3865, 4015, 4016, 4017, 4018; Atıf Efendi Ktp.: 1452; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 515.

Rûhü'l-Mesnevî (Şerh-i Mesnevî), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1724/1725): SK: Ayasofya 1929, Şehid Ali Paşa 1268, Yazma Bağışlar 3376/1; Atıf Efendi Ktp.: 142, 209; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdaî Efendi 462, 1797.

Şerh-i Mesnevî, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600): Belediye Ktp.: 451.

Şerh-i Mesnevî, Abdülmecid Sivasî (ö. 1639): SK: Hacı Mahmud Efendi 2453, 2527, Antalya Tekelioğlu 391, Kasidecizade 327; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 1651.

Şerh-i Mesnevî, Sürurî (ö. 1561): SK: Ayasofya 1928, Esad Efendi 1562, 1673, Kadızade Mehmed 278, Carullah 1713, 1714, 1715, H. Hüsnü Paşa 686, Murad Buhârî 181, Nafiz Paşa 557, 562, 568, Hacı Mahmud Efendi 2210, 2246, Serez 1492, Turhan Valide Sultan 185, Yozgat 888, Yazma Bağışlar 3504; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3395; Millet Ktp.: Feyzullah Efendi 1256; Topkapı Sarayı Ktp.: III. Ahmed Kitaplığı 1361.

Şerh-i Mesnevî, Şem'î Şem'ullah Prizrenî (ö. 1591): SK: Dârülmesnevî 37, 201, İsmihan Sultan 271, Kadızade Mehmed 275, Hâlet Efendi 323, Yazma Bağışlar 116, 1278, Nafiz Paşa 570, 576, M. Arif-M. Murad 35, 36, 38, Yazma Bağışlar 3247; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3393, Veliyüddin Efendi 1721; Belediye Ktp.: 591; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 517, Kemankeş 212, 235; Topkapı Sarayı Ktp.: Koğuşlar Kitaplığı 879, III. Ahmed Kitaplığı 1613, Revan Köşkü 441.

Şerh-i Mesnevî (Hulasatu'ş-Şurûh), Muhammed Murad b. Abdülhalim el-Buhârî el-Nakşî Murad Molla (ö. 1848): SK: M. Arif-M. Murad 89, 112, 113, 240, 259, Yazma Bağışlar 165, 168, Dârülmesnevî 618.

Mesnevî Tercüme ve Şerhi, Prevezeli Abidin Paşa (ö. 1907): Sözkonusu şerh matbudur. 1869'da tek cilt 1887'de ise 6 cilt halinde basılmıştır.[27]

Şerh-i Cezîre-i Mesnevî, İlmî Dede (ö. 1611): SK: Düğümlü Baba 263, H. Hayri 22, Hacı Mahmud Efendi 2526, 2531, 2598, 2639, 2846, Lala İsmail 131, Mihrişah Sultan 232, Nafiz Paşa 525, 526, Pertev Paşa 619, Tahir Ağa Tekkesi 400, 697, Zühdü Bey 545; Millet Ktp.: Ali Emirî Şerh 1327, Ali Emirî Edebiyat 160; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdaî Efendi 689.

Şerh-i Cezîre-i Mesnevî, Yûsuf-ı Sîneçâk (ö. 1546): SK: Hacı Mahmud Efendi 2422, 2639, 3032, Nuri Arlasez 302.

Şerh-i Cezîre-i Mesnevî, Şeyh Gâlib (ö. 1799): SK: Dârülmesnevî 187, Hâlet Efendi 27, 183; Millet Ktp.. Ali Emirî Şerh 856; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 293, Yeniler Kitaplığı 1486.

27 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1983, s. 145.

ii. Şerh-i Bostân: *Bostân*, ünlü İran şairi Sadî-i Şirazî (ö. 1292) tarafından kaleme alınmış ve yüzyıllarca birçok müellifi derinden etkilemiştir. Sadî-i Şirazî, uzun yıllar süren seyahatlerinden doğum yeri Şiraz'a döndükten sonra 655'te (1257) tamamladığı bu eserini, İran'ın Fars bölgesinde hüküm süren Salgurlulardan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir.[28] Daha çok kahramanlık şiirlerinin yazıldığı mütekârib bahrinde kaleme alınan eser, bir mukaddime ve on bölüm (bâb) halinde tertip edilmiştir.[29]

Bostan'ın Türkçe şerhleri Sûdî-i Bosnevî ve Şem'î tarafından yapılırken, ünlü şarih Sürurî de Arapça bir şerh kaleme almıştır.[30] Bir hayli hacimli olan (250-600 vr. arası) sözkonusu şerhler ve İstanbul kütüphanelerindeki künye bilgileri aşağıdaki gibidir:

Şerh-i Bostân, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600): SK: Antalya Tekelioğlu 738, Ayasofya K. 4057, Hacı Mahmud Efendi 3296/1, Hüseyin Kâzım 169, Tahir Ağa 290, 449, Tırnovalı 1489, Turhan Valide Sultan 276, İsmihan Sultan 316, 317, Hasib Efendi 332, Mihrişah Sultan 388, Carullah 1690, Denizli 382; İÜ Nadir Eserler: İbnülemin 1207; Hacı Selim Ağa: Hacı Selim Ağa 954, Kemankeş 467; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 2681; Beyazıt 5793, 5794; Nuruosmaniye Ktp.: 3957; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1647, 1649; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 954.

Şerh-i Bostân, Şem'î Şem'ullah Prizrenî (ö. 1591): SK: Reşid Efendi 791, Esad Efendi 2771, Fatih 3937, Hacı Mahmud Efendi 3320, 3376, Hamidiye 1138, İsmihan Sultan 318, Kılıç Ali Paşa 795, Lala İsmail 523, Serez 2564; İÜ Nadir Eserler: TÜR 9272; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 2682, 3666; Bayezid 5466, 5774; Nuruosmaniye Ktp.: 3956; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1648, III. Ahmed Kitaplığı 2667, Bağdat Köşkü 157; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 467.

iii. Şerh-i Gülistân: Ünlü İran şairi Şeyh Sadî-i Şirazî tarafından Salgurlu hanedanından Ebu Bekir b. Sa'd b. Zengî adına 656 (1258)'da kaleme alınan bu eser, gerek kendi türü (makâme) içinde gerek sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eserdir.[31] Eserin birçok tercümesinin yanısıra Arapça, Farsça ve Türkçe şerhleri de bulunmaktadır. Sûdî-i Bosnevî başta olmak üzere Şem'î, Sürurî, Yakub ibni Seyyid Ali, Kasım Şerif bin Muhammed gibi şarihler *Gülistân*'ın tamamını şerh etmiştir. Bunlardan Sürurî,[32] İbni Seyyid Ali[33] ve Kâsım Şerif bin

28 Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *DİA*, c. V, İstanbul, 1991, s. 307.

29 Aynı yerde.

30 SK: Yazma Bağışlar 4228, 4600; Beyazıt Ktp.: Bayezid 5775, 5776; Veliyüddin Efendi 2680.

31 Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *DİA*, c. XIV, s. 240.

32 SK: Amcazade Hüseyin Paşa 376, İsmihan Sultan 324; Beyazıt Ktp.: Bayezid 5443, 5470, 5556, 5557; Nuruosmaniye Ktp.: 4044, 4045.

33 SK: Fatih 3985; Fatih 4040/2; Ayasofya K. 4101, 4102, 4103; Beyazıt Ktp.: Bayezid 5558, 5561, 5563, 5469/1; Veliyüddin Efendi 2694.

Muhammed'in şerhleri Arapça olmakla birlikte, Sûdî ve Şem'î'nin şerhleri Türkçe kaleme alınmıştır. Lamiî Çelebi tarafından da sadece dibacesi baz alınarak "Şerh-i Dibace-i Gülistan" adıyla bir şerh yazılmıştır. *Gülistan*'ın başlıca şerhleri ve bunların künye bilgileri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Şerh-i Gülistân, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): SK: Ayasofya (S. Mübtegî) 99, Carullah 1708, Damad İbrahim Paşa 979, Esad Efendi 2796, Fatih 3986, Hacı Mahmud Efendi 3135, Hâlet Efendi 706, İbrahim Efendi 602, Pertevniyal 782, Reşid Efendi 1080, Serez 2557, 2558, Yazma Bağışlar 3858, 4599, İzmirli İbrahim Hakkı 3165; İÜ Nadir Eserler: TÜR 429, 9922; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5780; Veliyüddin Efendi 2692, 2693; Nuruosmaniye Ktp.: 4042, 4043; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-250; Topkapı Sarayı Ktp.: Bağdat Köşkü 155; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 971, Kemankeş 480.

Şerh-i Gülistân, Şem'î Şem'ullâh Prizrenî (ö. 1591): SK: Bağdatlı Vehbî Efendi 1683; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5442, 5465, 5467, 5545; Veliyüddin Efendi 3808; Nuruosmaniye Ktp.: 4046, 4047, 4048; Belediye Ktp.: 218; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1911, Hazine Kitaplığı 842, Emanet Hazinesi 1645, Koğuşlar Kitaplığı 930, 931, Yeniler Kitaplığı 4015; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 969.

Şerh-i Dibace-i Gülistân, Lâmiî Çelebi (ö. 1532): SK: Aşir Efendi 417/18, Hacı Mahmud Efendi 5133, Hâlet Efendi 708, İzmir 564/1, Lala İsmail 525, Laleli 1817, Serez 3956, Kadızade Mehmed 410, Yazma Bağışlar 4862, Ali Nihat Tarlan 112; İÜ Nadir Eserler: TÜR 3068; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5469/2, 5564, 5565, 5566; Veliyüddin Efendi 2683, Ali Emîrî Edebiyat 357, 358; Nuruosmaniye Ktp.: 4049; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1884; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 956/1, Hüdâî Efendi 1410, Kemankeş 476, 477; Atıf Efendi Ktp.: Atıf Efendi 2152.

Bostan-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân, Kefevî Hüseyin Çelebi (Kâfî) (ö. 1601): SK: Hamidiye 1159, Hacı Mahmud Efendi 5044, H. Hüsnü Paşa 955; İÜ Nadir Eserler 3243; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5468.

iv. Şerh-i Bahâristân: Baharistân, Molla Câmî tarafından Sadî'nin *Gülistân*'ı örnek alınarak yazılmış ahlakî bir mesnevîdir. 892'de (1478) Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf edilen eser tertip ve üslup bakımından *Gülistan*'a benzerse de muhteva açısından farklılıklar gösterir.[34] Câmî'nin bu ünlü eserine Türk müellifler tarafından Türkçe ve Farsça şerhler yazılmıştır. Hızır bin Mustafa'nın yaptığı şerh[35] Farsça olması hasebiyle diğerlerinden ayrılır. Türk edebiyatında *Baharistân*'ı şerh eden şarihler arasında Şem'î Şem'ullah Prizrenî ilk sırada gelmektedir. Baharistân ve şerhleri şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Baharistân, Şem'î Şem'ullah Prizrenî (ö. 1591): SK: Antalya Tekelioğlu 730, Halet Efendi 713, Lala İsmail 522, Yazma Bağışlar 3161, Servili 232; Be-

34 Ömer Okumuş, "Baharistân", *DİA*, c. IV, s. 470-471.

35 SK: Hacı Mahmud Efendi 3494/1.

yazıt Ktp.: Beyazıt 5569, 5570; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 715; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 464.

Şerh-i Baharistân (Hidâyetü'l-İrfân), Şâkir er-Rûmî (ö. 1801): SK: Tahir Ağa 458, Esad Efendi 2770.

Şerh-i Dîbâce-i Baharistân, Lâmiî (ö. 1532): SK: Kasidecizade 724/14; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1884.

Şerh-i Müşkilât-ı Dîbâce-i Baharistân, Himmetzâde Abdî Efendi (ö. 1710)-SK: Aşir Efendi 435/13.

v. Şerh-i Mantıku't-Tayr: Feridüddin Attâr'ın "Kuşların Konuşması" anlamına gelen bu eseri ahlakî mahiyette olup yazıldığı dönemden bu yana birçok tercümesi yapılmıştır. Klâsik şerh edebiyatı şarihlerinden Şem'î Şem'ullah Prizrenî tarafından şerh edilmiştir:

Şerh-i Mantıku't-Tayr, Şem'î Şem'ullah Prizrenî (ö. 1591): SK: Carullah 1716; İÜ Nadir Eserler: TÜR 6329; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 1185.

vi. Şerh-i Pendnâme-i Attâr: *Pendnâme*, her ne kadar Feridüddin Attâr'a isnat edilse de onun olduğu hususunda şüphe vardır.[36] Ahlakî bir öğüt kitabı olan *Pendnâme*'ye Türk edebiyatında birçok tercüme yazılmış, eserin Arapça, Farsça ve Türkçe şerhleri kaleme alınmıştır. Bu şerhlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Pend-i Attâr, Ömer bin Hüseyin: İÜ Nadir Eserler: TÜR 4712; YK Sermet Çifter Ktp.: 221.

Şerh-i Pend-i Attâr, İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1724-25): SK: Pertevniyal 7777, Nafiz Paşa 412, Kasidecizade 404; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3911, 3913, Ali Emîrî Edebiyat 104, 105; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1319.

Şerh-i Pendnâme-i Attâr (Sa'âdetnâme), Şem'î Şem'ullah Prizrenî (ö. 1591): SK: Esad Efendi 2768, Hacı Mahmud Efendi 3506/1, 3512, 3463, 3566, Reşid Efendi 962/1, Yazma Bağışlar 3470/1; İÜ Nadir Eserler: TÜR 473, 3012, 3900, 4712; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3915, 3916, 3917, Veliyüddin Efendi 2679, Ali Emîrî Edebiyat 96, 107, 108; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-99, Y-349; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 349; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1433, Kemankeş 466.

Şerh-i Nazm-ı Miftâh-ı Pend-i Attâr: İÜ Nadir Eserler TÜR 38.

Rûhu'ş-Şurûh (Şerh-i Pend-i Attâr), Rûhî Mustafa b. İsmâil b. Ömer b. Yûsuf-ı Kilisî (ö. 1798): SK: Hasan Hüsnü Paşa 752, İÜ Nadir Eserler: TÜR 1481.

Mâhazar (Şerh-i Pend-i Attâr), Muhammed Murâd el-Nakşibendî (ö. 1847): SK: Pertev Paşa 275, Tahir Ağa Tekkesi 728, Kadızade Burhaneddin 185; Belediye Ktp.: Belediye 389.

Müfîd (Şerh-i Pend-i Attâr), Vak'anüvîs Abdurrahman Abdî Paşa (ö. 1691): SK: Antalya Tekelioğlu 416, Düğümlü Baba 295, Hamidiye 650, Kasidecizade

36 M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Feridüddin", *DİA*, c. IV, s. 98.

422, Lala İsmail 248, Nafiz Paşa 413, Serez 1602, 1603, Tahir Ağa Tekkesi 336, Hafid Efendi 301, Hâlet Efendi 720, İzmir 354, 611, Kılıç Ali Paşa 1029, Mihrişah Sultan 389, Hacı Mahmud Efendi 3717/2, Reşid Efendi 1064, 1223, Süleymaniye 1055, Yazma Bağışlar 2252, 2567; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5046; Nuruosmaniye Ktp.: 3958; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 106, 109.

Vesîletü'l-Merâm (Şerh-i Pend-i Attâr), Hulûsî: SK: Yazma Bağışlar 3427, İzmir 418.

Berk-i Dervîşân (Şerh-i Pend-i Attâr), Mustafa Refîa (ö. 1746): Köprülü Ktp.: M. Asım Bey 445.

vii. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl: *Şebistân-ı Hayâl* yahut diğer adıyla *Şebistân-ı Nikât ve Gülistân-ı Lügât*, İranlı şair Fettâhî-i Nişâbûrî (ö. 1450) tarafından yazılmış ünlü bir eserdir. Manzum ve mensur hikâye ve kısa masallar ve bilhassa nükteli yazılar mecmuası[37] konumundaki eser çözülmesi oldukça zor muammalı bir üslupla yazıldığı için şerh edilmeye layık eserler arasında görülmüştür. *Şebistân-ı Hayâl*'in mevcut şerhi Sürurî tarafından kaleme alınmıştır ve birkaç nüshası bulunmaktadır:

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl li'l-Fettâhî, Sürurî (ö. 1561): SK: Aşir Efendi 406, Darü'l-Mesnevi 434, Esad Efendi 2791, Hâlet Efendi 721, Kılıç Ali Paşa 805, Lala İsmail 531, 532, Reşid Efendi 796, 797, 1166, Serez 3951, Yazma Bağışlar 4640, Hacı Mahmud Efendi 3830; İÜ Nadir Eserler: TÜR 1747, TÜR 3457; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 249, 250, 251; Topkapı Sarayı Ktp.: III. Ahmed Kitaplığı 2400.

viii. Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ: Molla Câmî lakabıyla bilinen Abdurrahman Câmî'nin (ö. 1492) mesnevî tarzında yazdığı bir aşk hikâyesi olan *Yûsuf u Zelîhâ*'nın şerhi Şem'î Şem'ullah Prizrenî tarafından yapılmıştır:

Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ, Şem'î Şem'ullâh Prizrenî (ö. 1591): SK: Esad Efendi 2829; İÜ Nadir Eserler: TÜR 3516.

ix. Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr: Molla Câmî'nin hamsesi içerisinde yer alan mesnevîlerden birinin adıdır. Dinî-tasavvufî muhtevaya sahip eser ünlü şarih Şem'î tarafından şerh edilmiştir:

Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr li'l-Câmî, Şem'î Şem'ullâh Prizrenî (ö. 1591): SK: Hacı Mahmud Efendi 5171, Reşid Efendi 402, Şehit Ali Paşa 2129; İÜ Nadir Eserler: TÜR 1790; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3686; Millet Ktp.: Feyzullah Efendi Koleksiyonu 1639; Nuruosmaniye Ktp.: 3987.

x. Şerh-i Sübhatü'l Ebrâr: Molla Câmî'nin dinî-tasavvufî muhtevalı *Sübhatü'l-Ebrâr* adlı mesnevîsi Şem'î tarafından şerh edilmiştir:

Şerh-i Sübhatü'l-Ebrâr li'l-Câmî, Şem'î Şem'ullâh Prizrenî (ö. 1591): SK: Esad Efendi 2789, Fatih 3960; İÜ Nadir Eserler: TÜR 2275, 2297; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5571; Nuruosmaniye Ktp.: 3987.

37 Cl. Huart, "Fettâhî", *İslam Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul: MEB Yay., 1977, s. 582.

3. Lügatler

Klâsik lügatler, bir dile ait kelime hazinesini incelemek amacıyla yazılabildiği gibi herhangi bir eserin içerisinde geçen sözcüklerin anlamını vermek üzere de hazırlanabilirler. Daha çok Farsça'ya ait olmakla birlikte, Türk edebiyatında Arapça ve Farsça dillerini tanıtmaya yönelik, manzum yahut mensur olmak üzere birçok klâsik lügat yazılmıştır. Bu lügatlerin edebî değeri bir yana, onları şerh etmeye yönelik metinlerin hazırlanması kendilerini daha da önemli bir mecraya taşır. Şerh edilmeye layık görülen lügatler ve İstanbul kütüphanelerindeki nüshaları hakkında şu bilgiler verilebilir:

i. Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri: *Tuhfe-i Şâhidî*, Mevlevî şeyhlerinden Şâhidî mahlasıyla bilinen İbrahim Dede'nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür.[38] 1515'te yazılan eserin birçok şerhi çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Bu şerhler, şarihleri ve bulundukları yerler şöyle sıralanabilir:[39]

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): SK: Süleymaniye 866.

Ta'rîbu Tuhfeti'ş-Şâhidî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bayezid el-Bağdadî (ö. 1682): SK: Esad Efendi 3226/1, Dârü'l-Mesnevî 567, Kasidecizade 658, Yeni Cami 1129, Yozgat 753.

er-Risâle ale'ş-Şâhidî, Kara İbrahim Efendi (tlf. 1661'den sonra): Âtıf Efendi Ktp.: 2006; Millet Ktp.: Ali Emirî Edebiyat 257.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bayezid el-Bağdadî (ö. 1682): Köprülü Ktp.: M. Asım Bey 685.

Tuhfetü'l-Mülûk, Abdurrahman b. Abdullah-ı Kuddusî (ö. 1669): SK: Fatih 5199, Hacı Mahmud Efendi 3717, 5124, Hâlet Efendi 204, Hüsnü Paşa 1454, Hüsrev Paşa 727, Reşid Efendi 1175, Serez 3920/8; Atıf Efendi Ktp.: 2722; Beyazıt Ktp.: Bayezid 6851, Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 135, 136; Hacı Selimağa Ktp.: Kemankeş 648; İÜ Nadir Eserler: TÜR 348, TÜR 1007, TÜR 1821, TÜR 3437, TÜR 3441, TÜR 3480; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1922.

Tezkiretü'l-müntehî ve ifâdetü'l-mübtedî, Ahmed b. Mehmed Selamî ibni Ağrıboz (ö. 1703): Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 963.

Şerh-i Tuhfe, Atfî Ahmed-i Bosnevî (tlf. 1711): SK: Bağdatlı Vehbî 1736; Millet Ktp.: Ali Emirî Lügat 258; Tercüman Gazetesi Ktp. Y-224 (*Tuhfe-i Vehbî* içinde parça şerhler).

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, İbrahim Vahdî Efendi (ö. 1714): SK: Hâlet Efendi Eki 205.

Tuhfe-i Mîr, Pîrî Paşazâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî (ö. ?): SK: Hâlet Efendi 571, 572, Lala İsmail 658, O. H. Öztürkler 56/2; Nuruosmaniye Ktp.: 4756.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Hüseyin el-Keşfî el-Karahisarî eş-Şarkî (ö. 1737): Âtıf Efendi Ktp.: 2721/1; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 6850.

38 Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Alagöz Basım Ltd., 1999, s. 23.

39 *A.g.e.*, s. 31-101.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Akovalızade Hâtem Ahmed (ö. 1755): SK: Bağdatlı Vehbî Efendi 1918, Laleli 3562, Nafiz Paşa 1478, Reisülküttap 1089, Y. Tevfik 420, 1718; Topkapı Sarayı Ktp.: M. Reşad 778; Köprülü Ktp. 684.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Ali Gürcî-i Bektaşî: Hacı Selim Ağa Ktp.: 962.

Feyzü'l-hadî fî halli müşkilâti Şâhidî, Mehmed İsmet b. İbrahim (ö. 1747): SK: Reşid Efendi 962/2, Uşşakî 52; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 6849, 6951; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 613.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Mustafa İbn Mirzâ (ö. ?): SK: Reşid Efendi 959.

Gülşen-i Şâhidî, Mustafa İsamüddin b. Abdullah (ö. 1781): SK: Reşid Efendi 960.

Müzîlü'l-Hafâ fî Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Muhammed Murad b. Abdülhalim el-Buhârî en-Nakşî Murad Molla (ö. 1848): SK: Hacı Mahmud Efendi 5456, Hâlet Efendi Eki 206, Murad Buhârî 304, Dârü'l-Mesnevî 561, 562, 565, 568 Fatih 5200, M. Murad-M. Arif 217, 261; İÜ Nadir Eserler: İBN 1160.

Tuhfe-i Taksîrî, Ali Ruhavî (tlf. 1761): SK: Reşid Efendi 961; Millet Ktp.: Ali Emirî Edebiyat 256.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Nâdîde Ahmed Hâfız (tlf. 1763): SK: Lala İsmail 659; Topkapı Sarayı Ktp.: Bağdat Köşkü 391.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Muhammed Necîb (tlf. 1781): SK: Serez 1398, 3681, 3682.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, ?: SK: Yazma Bağışlar 409.

Celâl-i Tuhfe-i Şâhidî, ?: Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 465.

Sürûr ale'ş-Şâhidî, ?: Millet Ktp.: Ali Emirî Lügat 55.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, ?: SK: Hüsrev Paşa 720.

ii. Tuhfe-i Vehbî Şerhleri: *Tuhfe-i Vehbî* manzum bir Farsça-Türkçe sözlüktür. Eser XVIII. yüzyılın önemli şairlerinden Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809) tarafından nazmedilmiştir.[40] 1783 yılında nazmedilen *Tuhfe-i Vehbî* toplam 881 beyitten ibarettir.[41] *Tuhfe-i Vehbî*'nin kütüphanelerde birkaç şerhine rastlanmaktadır. Bu şerhler ve şarihleri şöyle sıralanabilir:[42]

Tuhfe Şerhi, Ahmed Hayatî-i Elbistanî (ö. 1814): (Matbu: İlk baskısı 1800 ve son baskısı da 1855 olmak üzere altı kez basılmıştır.) SK: Hacı Mahmud Efendi 5414, Hâlet Efendi 575, Hasib Efendi 508, Servili 352, Nazif Efendi 86, Yahyâ Tevfik 1717/49; Belediye Ktp.: 588/2; İÜ Nadir Eserler: TÜR 4016; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 130, 499 (matbu); Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 2051, III. Ahmed Kitaplığı 2754; Köprülü Ktp.: M. Âsım Bey 681.

Tuhfe Şerhi (Müntehâb-ı Lebîb), Mehmed Lebîb (ö. 1867): Matbu: 1846'da İstanbul'da basılmıştır. SK: Hacı Mahmud Efendi 5435; İÜ Nadir Eserler: TÜR 5778; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 133 (el yazması).

40 Yusuf Öz, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar*, 1997, sy. 5, s. 220.

41 A.g.m., s. 220.

42 Sözkonusu şerhler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Öz, a.g.m., s. 219-232.

Tuhfe-i Vehbî Hâşiyesi, Ali Mahvî (tlf. 1859): İstanbul'da 1859, 1862, 1877 olmak üzere 3 kez basılmıştır.

iii. Lügat-i Târîh-i Vassâf ve Târîh-i Vassâf Şerhleri: *Tecziyetü'l-Emsâr*, meşhur adıyla *Târîh-i Vassâf*, İranlı tarihçi ve şair Şerefüddîn Vassâf (ö. 1329-30)* tarafından yazılmış, I ve II. kısımları sırasıyla İlhanlı hükümdarları Gâzân Han ve Olcaytu'ya takdim edilmiştir.[43] Son derece süslü bir üslupla yazılan sözkonusu tarihin layıkıyla anlaşılabilmesi için birçok şerh, haşiye ve lügat hazırlanmıştır. *Şerh-i Lügat-i Tarih-i Vassâf* yahut *Müşkilât-ı Vassâf* adıyla bilinen bu şerhler edebî yönden oldukça önemli bir kıymete sahiptir. *Lügat-i Tarih-i Vassâf* ın şerhleri arasında en ünlüsü Nazmizâde Hüseyin Murtaza Bağdâdî'nin (ö. 1721/22) kaleme aldığı *Şerh-i Lügat-i Târîh-i Vassâf*'tır. Vassaf tarihine ve lügatlerine yapılan şerhleri şöyle sıralayabiliriz:

Şerh-i Lügat-i Târîh-i Vassâf, Nazmizade Hüseyin Murtaza Bağdâdî (ö. 1722): SK: Lala İsmail 546, Esad Efendi 3227, Fatih 4409, Hamidiye 1162, 1396, Reisülküttab 1114; İÜ Nadir Eserler: TÜR 1530, 3268, 6047, 9588; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 2408; Millet Ktp.: Ali Emîrî Şer'iyye 111; Nuruosmaniye Ktp.: 3376, 3377; Topkapı Sarayı Ktp.: Sultan Mehmed Reşâd ve Tiryâl Hanım Kitaplığı: 690, Yeniler Kitaplığı 5979, Revan Köşkü 1429, 1889, Emanet Hazinesi 1688, III. Ahmed Kitaplığı 3041, Hazine Kitaplığı 1447, 1448, Koğuşlar Kitaplığı 1490; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 814.

Şerh-i Lügat-i Tarih-i Vassâf, Molla Nâilî Ahmed-i İstanbulî (ö. 1748): SK: Lala İsmail 545/2; Beyazıt Ktp.:Veliyüddin Efendi 2408.

Şerh-i Tarih-i Vassâf: SK: Fatih 4409; Âtıf Efendi Ktp.: 1894, 1895, Nuruosmaniye Ktp.: 3268; İÜ Nadir Eserler 3268.

Şerh-i Tarih-i Vassâf, Muhammed Abdülbaki Ârif (Tüfenkçibaşı): İÜ Nadir Eserler: TÜR 1595.

iv. Şerh-i Lügat-i Bahrü'l-Garâib: *Lügat-ı Halîmî* olarak da tanınan *Bahrü'l-Garâib,* Farsça-Türkçe manzum lügat geleneğinin ilk örneklerindendir. 1446 yılında manzum olarak kaleme alınan bu eser, o zamanlar Amasya valisi Şehzade Bayezid'e takdim edilmiş ancak anlaşılması güç olduğu için yine müellifi tarafından şerh edilmiştir.[44] *Şerh-i Bahrü'l-Garâib*'in başlıca nüshaları şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Bahrü'l-Garâib, Lütfullah b. Yusuf b. Abdülhalim el-Amasî Halîmî (ö. 1481): SK: Ayasofya O. 4744, Ayasofya K. 4739, Ayasofya K. 4740, Ayasofya 4760, Kadızâde Mehmed 534, Damad İbrahim Paşa 1138, Süleymaniye 1012, Şehid Ali Paşa 2634/1, 2635, Yazma Bağışlar 3308, Fatih 5236, 5237, 5238, Laleli 3602, 3603, 3604; İÜ Nadir Eserler: TÜR 623, 1309, 1382, 1404, 3638, 3644; Topkapı Sa-

* Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "İlhanlı Tarihine Ait Yeni Bir Kaynak: Târîh-i Vassâf'ın Müellif Nüshası", *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006 , s. 309"

43 Erdoğan Merçil, "Vassâf", *İA*, c. XIII, İstanbul: MEB, 1986, s. 232.

44 Mustafa Erkan, "Halîmî", *DİA*, c. XV, s. 341-342. Ayrıca bkz. Mustafa Erkan, "Bahrü'l-Garâib", *DİA*, c. IV, s. 513-514.

rayı Ktp.: III. Ahmed 2763, 2769, Bağdat Köşkü 381, 382, Emanet Hazinesi 2023, Revan Köşkü 1876, 1898.

v. Şerh-i Lügat-i Kânun-ı İlâhî ve Lügat-i Ferişteoğlu: *Lügatü'l-Kur'ân* adıyla da bilinen *Lügat-ı Kânûn-ı İlâhî*, mensur olarak yazılmakla birlikte, eserde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Arapça kelimelerden 2300 kelimenin birinci harfleri alfabetik sıraya göre, 28 bâb hâlinde tasnif edilmiş, Türkçe manaları verilmiştir.[45] *Ferişteoğlu Lügati* ise Abdullatif İbn Melek tarafından 1392 yılında kaleme alınmış Arapça-Türkçe manzum bir lügat kitabıdır.[46] Birçok yazma nüshasına rastlanan bu sözlükler, *Şerh-i Lügat-i Ferişteoğlu* (SK: Denizli 6/2, Reşid Efendi 851) ve *Şerh-i Lügat-i Kânûn-ı İlâhî* (SK: İzmir 765, 774/1, A. Tekelioğlu 803) adlarıyla Yahyâ bin Nâsuh el-Tosyevî (ö. 1565) tarafından şerh edilmiştir. Hacı Selim Ağa Ktp. Hacı Selim Ağa 1238 ve 1257 numaralarda da şarihi belli olmayan bir *Lügat-i Ferişteoğlu* şerhi vardır.

vi. Şerh-i Nuhbe-i Vehbî: Sünbülzâde Vehbî tarafından kaleme alınmış Arapça-Türkçe manzum bir sözlük olan *Nuhbe*'ye Yayaköylü Ahmed Reşîd *Şerh-i Nuhbe-i Vehbî* adıyla bir şerh yazmıştır: *Şerh-i Nuhbe-i Vehbî*, Babaköylü Ahmed Reşîd (ö. 1832): SK: Dârü'l-Mesnevî 564, H. Hüsnü Paşa 1001, Yozgat 388 (matbu); Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 3720; Köprülü Ktp.: Mehmed Âsım Bey 684.

vii. Şerh-i Sübha-i Sıbyân: Osman b. İbrahim el-Bosnevî'nin (ö. 1752) Farsça-Türkçe lügatine çeşitli isimlerle şerhler yazılmıştır. Sözkonusu şerhler şu şekilde sıralanabilir:

Ukdetü'l-Mercân fî Şerhi Sübha-i Sıbyân, Mustafa b. İbrahim el-Kütahî (ö. 1792): İÜ Nadir Eserler: TÜR 5789.

Hediyyetü'l-İhvân fî Şerhi Sübha-i Sıbyân, Muhammed Necîb (ö. ?): SK: İbrahim Efendi 573, Hüsrev Paşa 725, Tırnovalı 1834, Serez 3681, İzmirli İsmail Hakkı 4223; Millet Ktp.: Ali Emirî Edebiyat 624. Matbu.

Şerh-i Sübha-i Sıbyân, Fodulacızâde Rasim Efendi (ö. 1853-54): Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-316.

viii. Şerh-i Nazmü'l-Cevher el-Müsemmâ be-İzz-i Zafer: Şair Ayıntabî Hüseyin Aynî'nin (ö. 1838-39) *Nazmü'l-Cevher* adlı Arapça, Farsça ve Türkçe manzum lügatinin 1873-1874'te vefat eden Mevlevî şeyhlerinden Tokatlı Ahmed Sâfî tarafından *İzz-i Zafer* adı ile şerhidir: Topkapı Sarayı Ktp.: Koğuşlar Kitaplığı 1180.

4. Muhtelif Nazımları Esas Alan Şerhler

i. Şerh-i Kasâid-i Urfî: Sebk-i Hindî akımının önemli temsilcilerinden Urfî-i Şirazî'nin (ö. 1591) şiirleri Türk edebiyatını hem nazım hem de nesir sahasında

45 Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Lugat-ı Ferişteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1993, s. 97.

46 *A.g.e.*, s. 21.

bir hayli etkilemiştir. Anlaşılması oldukça güç olmakla birlikte bazı müellifleri "mazmun avı"na yönelten *Urfî Dîvânı*, hem gazelleriyle hem de kasideleriyle birçok şarihin dikkatini çekmiştir.

Türk Edebiyatı'nda Urfî'nin kasidelerine yapılan Türkçe şerhlere baktığımızda 100'e yakın şerhin var olduğunu görürüz. Başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere birçok yazma kütüphanesinde bu şerhlere rastlamak mümkündür. Farsça şiirleri Osmanlı Türkçesine çevirme ve Sebk-i Hindî akımının yoğun anlam dünyasına girme çabasındaki bu şerhler, Türk edebiyatı için önemli sayılabilecek bilgileri ve bazen de Türk şairlere ait seçkin beyitleri içerisinde bulundurması sebebiyle önemli bir mâhiyet arz eder.

Urfî'nin kasidelerine şerh yapan şarihlerin başında Rodosîzâde Mehmed Emin Efendi gelir. Ayrıca; Murtazâ Trabzonî, Himmetzâde Abdi, Üsküdârî Nüzhet, Neşâtî Ahmed Dede, Edirneli Mecdî Muhammed, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî, Adnî Receb Dede diğer Urfî şarihleri olarak göze çarpar.

Bu tür şerhlerin başlıca özelliği daha çok na't-ı nebevî, münâcât vb. gibi dînî metinlerin ön planda tutulmasıdır. Nitekim Himmetzâde Abdî'nin *Şerh-i Na't-ı Nebevî-i Örfî-i Şîrâzî* başlıklı şerhi, Murtazâ Trabzonî'nin yaptığı şerhlerin daha çok dînî karakterli kasidelere olması ve *Kaside-i Tevhîd*'e yapılan şerhler bunu kanıtlar niteliktedir. Ancak Urfî'ye ait *Nevrûziyye*, *İlmiyye* ve *Keşmiriyye* gibi kasidelerin de, başta Rodosîzâde olmak üzere şarihler tarafından şerh edilmeye layık görülmesi, dinî karakterli kaside şerhlerinin yanında bu tür şerhlerin de yapılabildiğinin bir göstergesidir.

Urfî'nin kasidelerine yapılan Türkçe şerhlerin başlıklarına bakıldığında çoğunlukla *Şerh-i Kasâ'id-i Urfî* başlığıyla karşılaşılır. Bunun yanısıra; *Şerh-i Ba'z-ı Kasâ'id-i Urfî*, *Tercüme-i Kasîde-i Urfî*, *Urfî'nin Kasâ'idinden Ba'zı Ebyât-ı Müşkilenin Şerhi*, *Kıt'a min Kasâ'id-i Urfî* gibi genel başlıklarla karşılaşmak mümkünken, *Urfî'nin Kasîde-i Nevrûziyyesinin Şerhi*, *Urfî'nin Kasîde-i Keşmiriyyesinin Şerhi* vb. gibi tek bir kasideye indirgenmiş şerh başlıkları da mevcuttur. Bütün bu şerhlerde amaç Urfî'nin kasidelerine farklı bir yorum getirebilmek ve anlaşılması hakikaten güç olan bu metinlerde gizlenmiş ince manaları ortaya çıkarabilmektir. Sözkonusu şerhleri muhtevi yazma eserlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Ba'z-ı Kasâ'id-i Urfî, Himmetzade Abdî (ö. 1710): SK: Lala İsmail 518, 731, Aşir Efendi 428, Reşid Efendi 813/2, Şehid Ali Paşa 1356/1.

Şerh-i Kasâ'id-i Urfî-i Şirazî, Rodosizâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1701): SK: Esad Efendi 1698, 2792/1-2-3-4, 812/6, 3330, Hâlet Efendi İlavesi 179/1, 180/1, Reşid Efendi 737/2-3, 812/3, 812/5, Lala İsmail 728, Yazma Bağışlar 4332/1; İÜ Nadir Eserler: TÜR 9724; Belediye Ktp.: 430/3; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1602.

Şerh-i Kasâ'id-i Urfî-i Şirazî, Murtaza Trabzonî: SK: Reşid Efendi 812/1; Belediye Ktp. 430/1.

Şerh-i Kasîde-i Keşmir, Seyyid Hakim Muhammed Efendi (ö. 1770): SK: Reşid Efendi 737/3.

Şerh-i Kasîde-i Urfî, Himmet Dede (ö. 1682): SK: Lala İsmail 728/10.

Şerh-i Müşkilât-ı Kasâ'id-i Urfî, Neşâtî (ö. 1674): SK: Hamidiye 1466/5, Esad Efendi 1698, 3410/3, Lala İsmail 521, 729, Nafiz Paşa 1514, Reşid Efendi 812/4; İÜ Nadir Eserler: TÜR 3655.

Şerh-i Ba'z-ı Kasâ'id-i Urfî, Urfalı Ömer Nüzhet (ö. 1778): SK: Hafid Efendi 371; İÜ Nadir Eserler: TÜR 3001; Millet Ktp.: Ali Emîrî Şer'iyye 111, Ali Emîrî Edebiyat 210.

Şerh-i Kasâ'id-i Urfî, Edirneli Mecdî Muhammed (ö. 1590): İÜ Nadir Eserler: TÜR 3059, 3064, 3074, 3636.

Şerh-i Nevruziyye der-Sitayiş-i Mîr Ebu'l-feth, Kâmî-i Edirnevî (ö. 1724): İÜ Nadir Eserler: TÜR 957.

Şerh-i Kasâ'id-i Örfî, Sâdık Efendi Etbâ'îsi: SK: Reşid Efendi 812/2; Belediye Ktp. 430/2.

Şerh-i Kasâ'id-i Urfî, Derviş Adnî Dede (ö. 1689): SK: Esad Efendi 3410/2.

Şerh-i Nu'ût-ı Şerîf-i Urfî-i Şirazî, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (ö. 1782): YKB Sermet Çifter Ktp.: 193/2; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-42/2.

i. Şerh-i Kasîde-i Bürde yahut Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'âd: *Kasîdetü'l-Bürde* adı verilen meşhur kaside, Cahiliye devrinin ünlü şairlerinden Ka'b bin Züheyr (ö. 645?) tarafından Peygamber Efendimiz'e hediye olarak sunulmuştur. Başlangıçta Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyen Ka'b, daha sonra onun huzuruna yüzü örtülü bir şekilde çıkarak af talebinde bulunur. Bu talep amacıyla "Bânet Su'ad" kelimeleriyle başlayan meşhur kasidesini okur. Bu kasideyi çok beğenen Peygamber Efendimiz Ka'b'a hediye olarak sırtındaki hırkasını verir. Arapça karşılığı *bürde* olan bu hırka dolayısıyla Ka'b'ın okuduğu kasideye *Kasîdetü'l-Bürde* adı verilmiştir.[47]

Arap edebiyatında oldukça meşhur olan *Kasîdetü'l-Bürde*'nin, çoğunluğu Arapça olmak üzere birçok şerhi yapılmıştır. Klâsik şerhler arasında yer alan bu şerhlerin Türkçe olanları şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, Ahmed el-Üsküdarî (ö. 1758): SK: Esad Efendi 924/7, Hasan Hüsnü Paşa 1013, Fatih 5333; Nuruosmaniye Ktp.: 2222, 4005; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 482.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, Şanizâde İbrahim Asonya (tlf. 1764): SK: Esad Efendi 3408/8.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad (Azîzü'l-Âsâr), Urmiyeli Eyüp Sabri Paşa (ö. 1890): SK: Kadızade Burhaneddin 123, Düğümlü Baba 425, Nafiz Paşa 978.

47 Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, c. XXIV, 2001, s. 567.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, Hâce-i Hasoda Abdurrahman (ö. 1864): SK: Hasan Hayri ve Abdullah Efendi 16, Şazelî Tekkesi 97, Hâlet Efendi 789, Hacı Mahmud Efendi 3765, Yazma Bağışlar 4229/1, H. Hayri 16/2.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, İskilip Müftüsü Muhammed Emin Efendi (ö. 1686): SK: Hasib Efendi Tekkesi 331, Nafiz Paşa 979; İÜ Nadir Eserler TÜR 832; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3848.

Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'ad, Şeyhülislâm Ahmed Muhtar Bey (tlf. 1906): SK: Haşim Paşa O 104 (matbu); İÜ Nadir Eserler TÜR 7225 (matbu).

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa (ö. 1692): SK: Lâleli 3657; Millet Ktp.: Ali Emîrî Şer'iyye 733.

Ziyâü'l-Fuâd fî Şerhi Bânet Su'ad, Mollacıkzade Mehmed Raif (ö. ?): SK: Hâlet Efendi 340.

ii. Şerh-i Kasîde-i Bür'e: Mısırlı sûfî ve şair Muhammed b. Sa'îd el-Bûsirî'nin (ö. 1296?) Hz. Peygamber için yazdığı ve *el-Kevâkibü'd-dürriye fî medhi Hayri'l-beriyye* adını verdiği manzume, kafiye (revî) harfi mim olduğu için *kasîdetü'l-mimiyye*, şairin tutulduğu hastalıktan kurtulmasına vesile olduğu için de *Kasîdetü'l-bürde* diye meşhur olmuştur. Ancak Ka'b bin Züheyr'in kasidesi de aynı adla anıldığından karışıklığa meydan vermemek için Bûsirî'ninki daha çok Osmanlı kültür muhitinde *Kasîdetü'l-Bür'e (el-Kasîdetü'l-bür'iyye)* şeklinde anılmışsa da literatürde *Kasîdetü'l-bürde* diye tanınmaktadır.[48]

165 beyte kadar ulaşan kasidenin birçok tercümesi ve şerhi yapılmıştır. İslâm dünyasında *Kasîdetü'l-Bürde* kadar meşhur olan ve çok okunan, üzerine şerh, hâşiye, tahmîs, tesdîs, tesbî', taştîr ve nazireler yazılan bir başka kaside yoktur.[49] Sözkonusu kasidenin başlıca şerhleri şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Ahmed bin Hasan el-İstanbulî: İÜ Nadir Eserler: TÜR 1735.

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Şeyh Sadullah el-Halvetî (ö. 1477): İÜ Nadir Eserler: TÜR 1775; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 3681/1, Veliyüddin Efendi 3681; Nuruosmaniye Ktp. 4007.

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Seyyid Ahmed b. Mustafa Lâlî (ö. 1563-64): SK: Hâlet Efendi 355, Mihrişah Sultan 393, Çelebi Abdullah Efendi 400, Fatih 3973, Reşid Efendi 438, 802, Bağdatlı Vehbi Efendi 1732, Hacı Mahmud Efendi 3369, 3478, 3809, Laleli 3713, Lala İsmail 538, İzmir 581, İÜ Nadir Eserler: TÜR 2995; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 698/1; Nuruosmaniye Ktp.: 4016; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-358; Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1910, Bağdat Köşkü 135; Hacı Selim Ağa Ktp.: Kemankeş 483.

Râhatü'l-Ervâh, Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed (ö. 1544): Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1466.

48 Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-bürde", *DİA*, c. XXIV, 2001, s. 568.

49 A.g.md., s. 569.

Elfiye fî Şerh-i Kasîdetü'l-Bürde, Hüseyin b. Ali Amasyavî: Osman Ergin Yazmaları: 1294/3 (14^b-39^b).

Tevessül, Şeyhülislâm Mehmed Mekkî Efendi (ö. 1797): SK: Tırnovalı 1440, Fatih 3979, H. Hüsnü Paşa 623, 1026, İbrahim Efendi 596, Pertevniyal 431, Pertev Paşa 237, Düğümlü Baba 393, Tahir Ağa Tekkesi 709, Esad Efendi 2553, 2554, 2764, 2765, 2766, Hacı Mahmud Efendi 3323 Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 697, 4013; İÜ İslâm Araştırmaları Merkezi Ktp. 2439; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1479.

Fethu'l-Verde Şerhü'l-Bürde, Edirne Müftüsü Fevzî Efendi (ö. 1900): Millet Ktp.: Ali Emîrî Şer'iyye 1331.

Şerhü'l-Bürde (Mücmel), Selanikli Osman Tevfîk (ö. ?): Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 330.

el-İktisâd fî Şerhi'l-Bürde lî Ahassi'l-İbâd, Hasan Fehmî b. Halîl: İÜ Şarkiyat Enstitüsü Ktp. 2177; İÜ İslâm Araştırmaları Merkezi Ktp. 5993; MÜ İlahiyat Fakültesi Ktp.: Hakses 662.

Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde, Prevezeli Âbidin Paşa (ö. 1906): SK: Hacı Mahmud Efendi 3370, Hasib Efendi Tekkesi 300 (matbu).

Şerhu Kasîdetü'l-Bürde, Kayacıklı Süleyman Efendi: SK: Kasidecizade 410; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1464.

Şerh ve Tercüme-i Kasîdetü'l-Bürde, Mehmed b. Halîl: SK: Denizli 385; Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 562/2; Osman Ergin Yazmaları 860.

Şerh-i Kasîde-i Bürde, Şeyh Ahmed b. el-Hac Muhammed: Sermet Çifter Ktp.: 561.

Şerh-i Kasîdetü'l-Bürde, Şeyhülislâm Bâlizâde Mustafa b. Bâlî b. Süleyman Rumî (ö. 1662): Köprülü Ktp.: 459/1.

Şerhü'l-Metîn ve'l-Akvâ: Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-338/2.

iii. Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye: Muînüddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdurrezzâk el-Tantaranî'nin (ö. 1092) ünlü Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ü medhetmek amacıyla kaleme aldığı meşhur kasidedir. *Kasîde-i Tantaraniyye'nin* başta Arapça olmak üzere birçok şerhi bulunmaktadır. Bu şerhlerden Türkçe olanlar aşağıda örneklendirilmiştir:

Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye: Beyazıt Ktp.: Beyazıt 8016/2 (29^b-38^a).

Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye, Mustafa İsamüddin el-Üsküdarî (ö. 1788): SK: Hâlet Efendi 790, İÜ Nadir Eserler: TÜR 713.

Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye (manzum): SK: Hacı Mahmud Efendi 3667.

iv. Muhtelif Kasîde Şerhleri: Yukarıda zikredilen kasideler klâsik şerh edebiyatında Türkçe şerh edilen kasideler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bunların yanısıra Mevlânâ Şevket-i Buhârî'nin kasideleri (*Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ*

Şevket, Muhammed Murad bin Abdülhalim (ö. 1847): SK Hacı Mahmud Efendi 3606, İzmirli İsmail Hakkı 3487, M. Murad-M. Arif 148, H. Hüsnü Paşa 970; İÜ Nadir Eserler İBN 840; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 271; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1302); *Şerh-i Ba'z-ı Kasâ'id-i Şevket*, Seyyid Mustafa Besîm el-Manyasî: YKB Sermet Çifter Ktp.: 738), Medyeniyye tarikatının kurucusu Ebû Medyen'in *Dîvân*'ında yer alan bir kasidenin şerhi (*Şerh-i Kasîde-i Ebî Medyen*: SK: Carullah 1109/2), Busîrî'nin *Kasîde-i Mudariyye*'sinin şerhi (*Şerh-i Kaside-i Mudariyye*, Müstakimzade Süleyman (ö. 1787): İÜ Nadir Eserler TÜR 2020; Osman Ergin 900/2), Sâib-i Tebrizî'nin *Dîvân*'ından *Kasîde-i Tâiyye*'nin Şerhi (*Şerh-i Kasîde-i Tâiyye ez-Dîvân-ı Sâib-i Tebrizî*, Hâce Nusret Ebubekir Efendi (ö. 1795): İÜ Nadir Eserler TÜR 4223), İbnü'l-Fariz'in divanında yer alan *Kasîde-i Tâiyye*'nin şerhi (*Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye*, İsmail Ankaravî (ö. 1631): Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 3185/1; Tercüman Gazetesi Ktp.: Y-213; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1631) gibi kaside şerhleri de kütüphanelerimizde bulunan el yazması şerh metinleri arasında yer almaktadır.

Diğer Nazım Şekilleri veya Nazım Birimlerini Esas Alan Şerhler

Klâsik şerh edebiyatı mahsulleri arasında gazel, kaside vb. gibi nazım şeklini esas alan şerhler olduğu gibi sadece tek bir beyti, kıtayı veya iki beyti şerh etmeye dayanan metinler de vardır. Hacimleri fazla olmamakla birlikte, genellikle 2-15 vr. arasında değişen sayfa sayısına sahip bu tür metinlerin kütüphanelerde birçok örneği bulunmaktadır. Sadece bir nazım parçasını şerh etmeye yönelik el yazması şerhlerle ilgili aşağıdaki örnekler verilebilir:

Şerh-i Ba'z-ı Gazeliyyât-ı Sâib, Hâce Nusret Ebubekir Efendi (ö. 1795): SK: Hâlet Efendi 714; Hamidiye 1139, Fatih 3950/4, M. Hafid Efendi 368; İÜ Nadir Eserler: TÜR 6409, TÜR 9700; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 685, 839.

Şerh-i Ba'z-ı Gazeliyyât ez-Divân-ı Hâfız, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600): SK: Reisülküttâb 1158, 1159.

Şerh-i Gazel-i Molla Camî, Muhammed İlmî bin Halil el-Edirnevî (ö. 1635): SK: Murad Buhârî 203.

Şerh-i Gazeliyyât-ı Urfî, Tilkizade Mehmed bin İbrahim (ö. 1664): SK: M. Hafid Efendi 369.

Şerh-i Gazel-i Sâib der-hakk-ı Ney, Ömer Faik (ö. 1830): İÜ Nadir Eserler: TÜR 9736.

Şerh-i Gazeliyyât-ı İbni Ferişte, Salih bin Yusuf: İÜ Nadir Eserler: TÜR 9505.

Şerh-i Dü beyt-i Hüsrev-i Dihlevî, Abdullah Salahî-i Uşşâkî (ö. 1782): Osman Ergin 1824/1.

Şerh-i Dü beyt-i Urfî-i Şîrâzî: Sermet Çifter Ktp.: 938/4.

Şerh-i Dü beyt-i Türkî, Reisülküttâb Abdülkerîm: Nuruosmaniye Ktp.: 4074 (29^{b}-31^{a}).

Şerh-i Hicv-i Nüh-bend-i Şifâî, Kâmî-i Edirnevî (ö. 1724): SK: Esad Efendi 2792/5, 2825, 3486/8, M. Hafid Efendi 315.

Şerh-i Muammeyât-ı Ali, Sürurî (ö. 1561): İÜ Nadir Eserler: TÜR 54.

Şerh-i Muammeyât-ı Câmî, Sürurî (ö. 1561): İÜ Nadir Eserler: TÜR 1762.

Şerh-i Muamma-i Mîr Hüseyin, Sürurî (ö. 1561): Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5610; Millet Ktp.: Ali Emîrî Edebiyat 255; Topkapı Sarayı Ktp.: Emanet Hazinesi 1731 (mecmua içinde).

Şerh-i Muammeyât-ı Nişâburî, Hüseyin Muammayî: İÜ Nadir Eserler: TÜR 3269.

Şerh-i Muammeyât-ı Emrî, Muammayî Mustafa b. Sinân: Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5611.

Şerh-i Risâle-i Fenn-i Muammâ, Behiştî: Beyazıt Ktp.: Veliyüddin Efendi 3209/22 (266^{b}-270^{b}).

Şerh-i Penc-bend-i Ciylânî, Müstakimzâde Süleyman (ö. 1787): SK: Pertev Paşa 614/15.

Şerh-i Gazel-i Hâfız, Şüca'-i Morevî: Topkapı Sarayı Ktp. (mecmua içinde 114^{b}-119^{a}).

Şerh-i Beytü's-sânî min Dîvan-ı Hâfız-ı Şirazî, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): SK: Esad Efendi 3721/4.

Şerh-i Ba'z-ı Ebyât-ı Hâfız-ı Şirâzî, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): İÜ Nadir Eserler TÜR 1390.

Şerh-i Ebyât-ı Sâib, Pîrîzâde (ö. 1748): SK: Reşid Efendi 1022/2.

Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî, Mustafa İsamüddîn el-Üsküdarî (ö. 1788): SK: Esad Efendi 3497/7.

Şerh-i Ebyât-ı Sandûka, Müstakimzâde Süleyman (ö. 1787): SK: Pertev Paşa (Selimiye) 625.

Şerh-i Beyt-i İsa el-Mahvî, Müstakimzâde Süleyman (ö. 1787): İÜ Nadir Eserler TÜR 9686.

Şerh-i Yek-beyt-i Süleyman Neş'et (ö. 1807-08), Pertev Paşa (ö. 1837): Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 854.

6. Diğer Şerhler

i. Şerh-i Şefiknâme: Şefiknâme, Masrafzâde lakabıyla bilinen Mehmed Şefik Efendi'nin (ö. 1715), III. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve yerine III. Ahmed'in çıkarılması ile neticelenen 1703-1704'teki Yeniçeri isyanı hakkında kapalı ve sanatlı bir üslupla kaleme aldığı hikâyesidir. Sözkonusu eserin çeşitli kütüphanelerde birçok şerhi bulunmaktadır.

Şerh-i Şefiknâme, Mehmed b. Ahmed b. Hacı Muslî (ö. XVIII. yüzyıl): SK: Hacı Mahmud Efendi 5289, 5364, 6501, Esad Efendi 2307, 3411/2, 3755/5, 5364, 6501/2,

Hâlet Efendi İlavesi 111/2, Tırnovalı 1501, İzmirli İsmail Hakkı 3317; İÜ Nadir Eserler: TÜR 6171; Beyazıt Ktp.: Beyazıt 5484, Veliyüddin Efendi 2433; Topkapı Sarayı Ktp.: Hazine Kitaplığı 1538, 1582; Hacı Selim Ağa Ktp.: Hüdâî Efendi 1511.

Ravzatü'l-kâmilîn, Mahmud Celâleddin Paşa (ö. 1898): SK: Nafiz Paşa 1172, Hacı Mahmud Efendi 5289;Millet Ktp.: Ali Emîrî Tarih 367.

ii. Şerh-i Kâfiye: Cemâleddin Ebû Amr Osman b. Ömer b. el-Hacîb'e ait *Kâfiye* adlı Arap gramerine ait eserin Türkçe şerhleri de mevcuttur:

Şerh-i Kâfiye, Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596): SK: Hamidiye 1308, Hasan Hüsnü Paşa 1455, Şehid Ali Paşa 2465, Serez 3070, 3088, Ayasofya 4454, Fatih 4998, 4999, 5000, 5001, Esad Efendi 3084, Hacı Selim Ağa Ktp.: Hacı Selim Ağa 1084, 1085, Kemankeş: 587.

Şerh-i Kâfiye: Topkapı Sarayı Ktp.: Revan Köşkü 1797.

Sözkonusu esere Kemâleddin el-Ma'rûf bi-Akkaftan'ın (ö. 1619) da Türkçe bir şerhi bulunmaktadır.

iii. Şerh-i Rûznâme: Rûznâme, astronomi ile ilgili olarak günlük olayları, yıldızların hareketlerini, ay hesaplarını gösterir cetvelleri içeren kitaplara verilen genel isimdir. Bu tür eserlerde edebî ayrıntı sayılabilecek ve edebî metinlerin tahlilinde kullanılabilecek bilgilere de rastlamak mümkündür. Şeyh Ebü'l-Vefâ'nın *Rûznâme*si şerh edilen "rûznâme" başlıklı eserler arasında ilk sırada gelir. *Rûznâme* şerhleri ve şarihleri şöyle sıralanabilir:

Şerh-i Rûznâme-i Cedîde, Durakpaşazade İbrahim (ö. 1832): SK: Hacı Mahmud Efendi 6369.

Şerh-i Rûznâme, Kâtibzâde Mustafa b. Mehmed (tlf. 1669): SK: Hacı Mahmud Efendi 4820/8, Hamidiye 882.

Şerh-i Rûznâme-i Cedîde, Defterdar Ali Efendi: SK: Reisülküttâb 581.

Şerh-i Rûznâme-i Cedîde, Tâlibî Mehmed Efendi (ö. 1608'den sonra): SK: Esad Efendi 2016/8.

Şerh-i Rûznâme-i Şeyh Vefâ: SK: Reisülküttâb 580.

Yeni Harflerin Kabulünden Sonra Klâsik Şerhlerle İlgili Çalışmalara Ait Literatür Bilgisi

Klâsik şerh edebiyatı metinlerinin göz önünde tutulması suretiyle yeni harflerin kabulünden sonra yapılan kitap, tez, makale gibi çalışmalar hakkındaki literatür bilgisi şöyledir:

Kitaplar

Akkuş, Mehmet, *Abdullah Salahaddîn-i Uşşakî'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: MEB, 1998.

Çaldak, Süleyman ve Kâzım Yoldaş, *Neşâtî: Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, Malatya: Kubbealtı Yay., 2000, 156 s.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mesnevî ve Şerhi*, 6 cilt, İstanbul: KBY, 1973.

Güleç, İsmail, *Mesnevî Şerhi (Rûhü'l-Mesnevî): İsmail Hakkı Bursevî*, İstanbul: İnsan Yay., 2004, 1174 s.

Hoca, M. Nazif, *Sûdî: Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni=Hafız'ın Matla-ı Dîvânı Gazelinin Beyt-i Sanîsinin Şerhi ve Sadî'nin Gülistânındaki Bir Beytin Şerhi*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.: 2722, 1980, 69 s.

Karabey, Turgut ve Mehmet Atalay, *Neşâtî: Şerh-i Ba'z-ı Kasâ'id Urfî*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1997, 53 s.

Karabey, Turgut ve Mehmet Vanlıoğlu, *Şeyh Galib: Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1996, 258 s.

Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı (haz.), İstanbul: Gelenek Yay., 2004, 2 cilt: 576+594 s.

Olgun, Tahir (Tâhirü'l-Mevlevî), *Şerh-i Mesnevî*, 18 cilt, İstanbul: Şâmil Yayınevi, ts.

Öz, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay., 1999, XX+ 116 s.

Makaleler

Arslan, Mehmet ve İsmail Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: 'Me'âlimü't-Tevhîd', 'Dakâ'iku't-Tevhîd', 'Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl', 'Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi'", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1998, sy. 6, s. 263-288.

Çelebioğlu, Âmil, "Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınevi, 1998, s. 525-545

Çelik, İsa, "Mevlânâ'nın Mesnevîsinin Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 71-93.

Derdiyok, İ. Çetin, "Musa Bigiyev ve Tatar Türkçesiyle Yazılmış Hafız Divanı Şerhi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2004, c. XIII, sy. 2, s. 105-116

Elbir, Bilâl, "XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim 2005, c. XIII, sy. 2, s. 623-632.

Erdoğan, Mustafa, "Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Bir Bakış", *Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1997, yıl: 1, sy. 1, s. 286-293.

Güleç, İsmail, "Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri", *Osmanlı Araştırmaları=The Journal of Ottoman Studies: Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı 2*, 2004, sy. 24, s. 159-79.

Kartal, Ahmet, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümeleri", *Bilig*, 2001, sy. 16, Almatı-Kazakistan, 99-126.

Kartal, Ahmet, "Sâdî-i Şirazî'nin Bostân İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *MÜ Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2001, sy. 5.

Kortantamer, Tunca, "Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Ankara: KBY, 2004, s. 55-64.

Öz, Yusuf, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar*, 1997, sy. 5, s. 219-232.

Tülücü, Süleyman, "Muallakât Şerh ve Baskıları-Tercümeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sy. 6, s. 253.

Yıldırım, Ali, "Rodosîzâde'nin Kasîde-i Nevrûziyye Şerhi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, sy. 1, s. 217-239.

Yılmaz, Ahmet, "Müstakimzâde'nin Kasîde-i Ayniyye Tercümesi ve Şerhi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sy. 9, s. 241.

Bildiriler

Ayyıldız, Erol, "Harputî'nin Kasîde-i Bürde Şerhinin Dilbilgisi ve Belâgat Açısından İncelenmesi", *Dünü ve Bugünüyle Harput: Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor*, 24-27 Eylül 1998, 515-523.

Çakır, Mehmet, "Arapzade Muhammed Nurî Efendi'nin Bânet Su'âd Kasîdesi Şerhi Üzerine", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler Sempozyumu (23-25 Mayıs 1997)*, Ankara-1998, 193-215.

(Morkoç), Yasemin Ertek, "Sûdî-i Bosnavî (Bosnalı Sûdî) ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı", I. Uluslararası Balkanlar'da Türk Varlığı Sempozyumu, Haziran 2002.

Bilgin, Azmi, "Eski Türk Edebiyatı'nda Şerh", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, (12-13 Nisan 2001, Kayseri), Bildiriler*, c. I, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, s. 169-173.

Mazıoğlu, Hasibe, "Mesnevînin Türkçe Manzum Şerhleri", *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslar arası Mevlânâ Semineri (15-17 Aralık 1973)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1973, s. 275-296.

Yavuz, Kemâl, "Erzurumlu Ahmet Naim'in Mesnevî Şerhi", *I. Millî Türkoloji Kongresi, 6-9 Şubat 1978*, İstanbul: Kervan Yay., 1980, s. 177-181.

Yılmaz, Ozan, "Şiraz'dan Trabzon'a Bir Kültür Köprüsü: Murtazâ Trabzonî ve Urfî Şerhleri", III. Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu, 15-18 Mayıs 2006, Trabzon.

Tezler

(Ortaç), Meral Oğuz, "Sürurî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı: 15 varağının transkripsiyonu", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1998, 100 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Nezahat Öztekin).

Abdel, Bilâl Maksoud, "İbnü'l-Fâriz ve İsmail Ankaravî'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000, 117 s. (Dan.: Doç. Dr. M. Ali Yektâ Saraç).

Akat, Davut, "Şem'î: Şerh-i Bahâristân, Giriş-Metin, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1999, vi+94 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy).

Aslan, Üzeyir, "Neşet Süleyman Efendi: Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî (inceleme-tenkitli metin)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999, x+170 s. (Dan.: Prof. Dr. Tahir Üzgör).

Aslantürk, Mahmut, "Şerh-i Cezîre-i Mesnevî: inceleme-transkripsiyonlu metin-index", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1996, 278 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Muhsin Kalkışım).

Bankır, Mehmet Malik, "Şerh-i Cezîre-i Mesnevî: inceleme-metin-sözlük", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004, 2 cilt, 1015 s. (Dan.: Prof. Dr. Mustafa Özkan).

Baştürk, Şükrü, "Şerh-i Dîbâce-i Gülistân", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997, ii+132 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy).

Bulut, Zafer, "El-Muallakât ve Şerhleri ile Bunların İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazmaları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1979.

Ceyhan, Semih, "İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005, ix+543 s. (Dan.: Prof. Dr. Mustafa Kara).

Çelik, İsa, "Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Düşünceleri", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2001, 270 s. (Dan.: Prof. Dr. Osman Türer).

Çörek, Dilek, "Şem'î'nin Gülistân Şerhi: Devir araştırması ve edisyon kritik", Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, (Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer)

Damar, Abdullah, "Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2002, 396 s. (Dan.: Prof. Dr. Mustafa Kara).

Durgun, Selahattin, "Sarı Abdullah Efendi ve Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1993, 126 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Adnan Karaismailoğlu).

Duru, Rafiye, "Bursalı İsmâil Hakkı'nın Şerh-i Pend-i Attâr'ı", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1998, 166 s. (Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer).

Dündar, Seyhan, "Şem'î Şem'ullâh'ın Şerh-i Gülistânı", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1998, ii+147 [5] s. (Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer).

Elbir, Bilâl, "Sürurî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'i: Metin-İnceleme", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2003, 394 s. (Dan.: Doç. Dr. Nezahat Öztekin).

Ertek, Yasemin, "Sûdî-i Bosnevî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1994, 141 s. (Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer).

Gürer, Abdulkadir, "Hâfız Dîvânı'nın Türkçe Tercüme ve Şerhleri", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1987, 287 s. (Dan.: Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu).

Hoca, Nazif, "Abdulkadir b. Ömer el-Bağdadî ve Hâşiye alâ Şerh-i Bânet Su'âd adlı eseri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1963.

İşbilir, İsmail, "Kasîde-i Bürde Şerhi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986, 68 s.

Kayacık, Ahmet, "Ebherî'nin İsagocîsinin İlk Şerhleri (XIV. ve XVI. Yüzyıl)", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996, (Dan.: Doç. Dr. Murtaza Karlaelçi).

Keyik, Sevgi Elif, "XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin Şerh-i Pendnâmesi", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2001, 233 s. (Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer).

Kılıç, Atabey, "Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1990, ii+68 s. (Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer).

Köseoğlu, Sinan, "Hâfız Divanı'nın Konevî Şerhinde Tasavvufî Unsurlar", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, (Dan.: Doç. Dr. M. Ali Yektâ Saraç).

Köten, Akif, "Kadı İyaz: Hayatı, Eserleri ve Şerh Metodu", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 115 s. (Dan.: Prof. Dr. Mehmet S. Hatipoğlu).

Niyazoğlu, Ahmet Cemâl, "Kayacıklı Süleyman Efendi ve Kasîde-i Bürde Şerhi", 9 Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, xxx+163 s. (Dan.: Hüseyin Elmalı).

Onat, Tuğba, "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attâr'ı: İnceleme-Metin, 30-80 vr.", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1998, xlii+144 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy).

Özdemir, Yılmaz, "Davud el-Karsî: Hayatı, Eserleri ve Şerh-i Avâmilü'l-Cedîd Adlı Eseri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 143 s. (Dan.: Doç. Dr. Ahmet Turan Arslan).

Öztahtalı, İbrahim İmran, "Lâmiî Çelebi: Şerh-i Dîbâce-i Gülistân, İnceleme-Metin", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997, 206 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy).

Şahin, Ebubekir Sıddık, "Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997, 234 s., (Dan.: Prof. Dr. Mustafa İsen).

Şenel, Mustafa, "Kasîde-i Bürde Şerhi", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 1986, 68 y.

Şenel, Nazlı, "Attâr'ın Pendnâmesi'nin Türkçe Şerhi", Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2004, 262 s. (Dan.: Prof. Dr. A. Naci Tokmak).

Şimşek, Adnan, "Sûdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ının I. Cildinde Klâsik Türk Edebiyatı ile İlgili Kavramlar", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi (Dan.: Doç. Dr. Ahmet Kartal).

Taştan, Ahmet, "Bir Şarih Olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri",Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1999, 368 s. (Dan.: Yard. Doç. Dr. Murat Yurtsever).

Toprak, Şengül, "Neşâtî'nin Şerh-i Kâsâ'id-i Örfî'si", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1999, 65 s. (Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer).

Ünlü, Osman, "Sâib-i Tebrizî Dîvânı Şerhi: İnceleme-Metin", Yüksek Lisans Tezi, Celâl Bayar Üniversitesi, (Dan.: Prof. Dr. Mahmut Kaplan).

Yılmaz, Fatma Büyükkarcı, "Kırtovalı Zaîfî'nin Manzum Gülistân Tercümesi ve Şerhi (Nigâristân veya Sebzistân)nin Edisyon Kritiği", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, (Dan.: Prof. Dr. Orhan Bilgin).

Yılmaz, Ozan, "Urfî'nin Kasîdelerine Yapılan Türkçe Şerhler", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2004, viii+ 476 s. (Dan.: Prof. Dr. Muhsin Macit).

Yılmaz, Yavuz, "Müstakimzâde'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001, vii+146 s., (Dan.: Doç. Dr. Azmi Bilgin).

Klâsik şerh edebiyatının geniş coğrafyası içerisinde sadece küçük bir bölümü oluşturan ve yukarıda sınıflandırmaya çalıştığımız Türkçe edebî şerhler üzerinde çok fazla söz söylenmemiştir. Üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tezi, ulusal veya uluslararası dergilerde ise bilimsel makale olarak örneklerine rastlanılabilecek şerh konulu çalışmalar, bu geniş sahayı tam olarak tanımak ve sözkonusu sahanın kesin sınırlarını çizebilmek için yeterli imkânı ne yazık ki şimdilik vermemektedir. Başlangıcından bu yana divan neşri, tenkidi ve tahlilinin ön planda tutulduğu klâsik edebiyat çalışmaları, manzum eserleri hedef alan birçok araştırmadan sonra artık şerh edebiyatının da içinde bulunduğu mensur sahayı enine boyuna irdeleyen bilimsel çalışmalara yönelmek durumundadır. Nitekim bu sahanın önemli bir bölümünü teşkil eden klâsik

şerhler, içinde barındırdığı zengin muhtevayla günümüz çalışmalarını önemli ölçüde etkileyecek bir karaktere sahiptir. Kanaatimizce, yapmaya çalıştığımız literatür araştırmasına benzer yahut bu çalışmanın devamcısı durumundaki faaliyetlerin ışığında bu geniş, zengin ve bakir sahadaki eserlerin konumu ve muhteviyatı ortaya çıkacak, böylelikle Türk kültürünün henüz bilinmeyen yapı taşları hakkında çok daha ayrıntılı ve tatminkâr bilgi edinme yolunda önemli adımlar atılmış olacaktır.

Kaynaklar

Ahterî Mehmed Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310.

Akar, Metin, *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994.

Aksoyak, İ. Hakkı, "Metin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.

Aynur, Hatice, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları (1990-2005)*, İstanbul, 2006.

Bahâeddin, Mehmed, "Şerh", *Yeni Türkçe Lûgat*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

Ceylân, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.

Çelebioğlu, Âmil, "Yûnus'un Şiirleriyle İlgili Şerhler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınevi, 1998.

Dağlı, Yücel vd., *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2001.

Demirayak, Kenan, "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, c. XXIV, İstanbul, 2001

Doğan, Muhammet Nur, "Metin Şerhi Üzerine", *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999.

Erkan, Mustafa, "Bahrü'l-Garâib", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991

Erkan, Mustafa, "Halîmî", *DİA*, c. XV, İstanbul, 1997.

Gökyay, Orhan Şaik, "Necâtî Bey Dîvânı", *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1983.

Huart, Cl., "Fettâhî", *İslam Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul: MEB, 1977.

İz, Fâhir, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.

Kadri, Hüseyin Kâzım, "Şerh", *Türk Lügati* (4 cilt), c. III, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.

Karaismailoğlu, Adnan, "Bostân", *DİA*, c. VI, İstanbul, 1992.

Karatay, Ethem Fehmi, *Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 2 cilt, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yay.: 11, 1961.

Kaya, Mahmut, "Kasîdetü'l-bürde", *DİA*, c. XXIV, İstanbul, 2001.

Kortantamer, Tunca, "Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1994, sy. VIII.

Kut, Günay, *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yay., 1989.

Macit, Muhsin, "Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.

Mehmed Tâhir, Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000.

Mengi, Mine, "Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine", *Dîvân Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.

Merçil, Erdoğan, "Vassâf", *İA*, c. XIII, İstanbul: MEB, 1986.

Muhtar, Cemal, *İki Kur'an Sözlüğü Lugat-ı Ferişteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1993.

Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi I*, İstanbul: Âsitâne Yay., 1305.

Okay, Orhan, "Eski Şiirimize Yaklaşmak", *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999.

Okumuş, Ömer, "Baharistân", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991.

Öz, Yusuf, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar*, 1997, sy. 5.

Öz, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Alagöz Basım Ltd., 1999.

Özgüdenli, Osman Gazi, "İlhanlı Tarihine Ait Yeni Bir Kaynak: Târîh-i Vassâf'ın Müellif Nüshası", *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.

Redhouse, Sir James W., "Şerh", *A Turkish and English Lexicon, Türkçe-İngilizce Sözlük*, Beyrut: Librairie Du Liban, 1996.

Riyahî, Muhammed Emin, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yay., 1995.

Şahinoğlu, M. Nazif, "Attâr, Feridüddin", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991.

Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, c.I, Ankara: KBY, 1985.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 2003.

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, 4. bs., Ankara: TTK Basımevi, 1974.

Yazıcı, Tahsin, "Gülistân", *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996.

A Bibliography of the Classical *Sharkh* [Commentary] Literature

Ozan YILMAZ

Abstract

"*Sharkh* Literature" comprises two parts: *Tasavvufî* and Classic. The *tasavvufî sharkhs* are the most common name which is used for the works that have religious context. Classical *sharkhs* is, on the other hand, the common name of the *sharkhs* that were done for some works of Arabic, Persian, and Turkish Literature that were considered classics. The classical works such as *Muallakatu's-Seb'a, Kasîde-i Bürde, Divân-ı İbni Fariz* from Arabic Literature and *Gülistân, Bostân, Pendnâme-i Attâr, Kasâid-i Urfî* from Persian Literature have been written about in this manner.

After introducing sharkh and sharkh genres, this article evaluates Turkish sharkhs that were written about Arabic, Persian and Turkish works. These sharkhs have been briefly introduced and some sample documents from handwritten sharkh works in Istanbul manuscript libraries have been provided. The purpose of this article is to provide a general description of Turkish sharkhs which fall into the category of the "Classical Sharh Literature".

Key words: Sharkh, Classical Sharkh, Arabic Classics, Persian Classics, Manuscripts.

Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü

Ozan YILMAZ

Özet

Şerh Edebiyatı Tasavvufî ve Klâsik olmak üzere 2 kısma ayrılır. Tasavvufî şerhler daha çok dinî-tasavvufî muhtevalı eserlere yazılan şerhlerin ortak ismidir. Klâsik Şerhler ise Arap, İran ve Türk edebiyatının klâsik kabul edilmiş bazı eserlerine yapılan şerhlerin genel adıdır. Arap edebiyatından *Muallakatu's-Seb'a, Kasîde-i Bürde, Divan-ı İbni Fariz*; Fars edebiyatından ise *Gülistân, Bostân, Pendnâme-i Attâr, Kasâid-i Urfî* vb. gibi klâsik metinler şerh yapılmaya layık görülmüştür. Bu makalede şerh ve şerh çeşitleri hakkında bilgi verildikten sonra Arapça, Farsça ve Türkçe eserlere yapılan Türkçe şerhler değerlendirilmiştir. Şerh yapılan eserler kısaca tanıtılmış, söz konusu şerhlerin İstanbul kütüphanelerinde bulunan el yazmalarına ait künyeler örneklendirilmiştir. Amaç "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü" başlığı altındaki Türkçe şerhleri genel hatlarıyla ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Klâsik Şerh, Arapça Klâsikler, Farsça Klâsikler, El Yazmaları.